



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.99.092

13 APR 2011

Ա-34

պ.

75

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱԲԻ



ԳՐԵՑ

Ա. ԱԼՊՅԱՃԵԱՆ

ԲԱԶՄԱՎԵՊԷՆ ԱՐՏԱՏՊԵԱԼ

ԲՂԸ

22059
1



ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱԶՍԻՐ

1901

FEB 2013

00.178



206

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՀՐԾ

ԱՍԻԱԾԱՏՈՒՐ ԱԼՊՕՑԱՋԵՍՆԻ

(ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Ի 9/21 ՄԱՐՏ 1899)



Մայրա 5
77 - 80 հոլ
Մուս

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Դէպ ի Գեղեցիկը՝ հիացումս դէպ ի Ստեղծող
էակը՝ յարգանք և դէպ ի կինը՝ գորովանք,
երեք հզօր ազգականերն են քաղաքակրթութեան:

Արարիչ և կին կամ ուրիշ խօսքով կրօնք և
Սէր մարդուն գոյութեան առաջին դարերէն
սկսեալ տիրապետեցին անոր վրայ և դարերու
երկար շղթայի մը բոլոր երկարութեան վրայ
մարդիկ միշտ երգ մը ունեցան Ստեղծող էակին
յարգանք մատուցանելու կամ բնութեան ա-
բմբռնելի մեծութիւնը մեկնելու համար և երգ
մըն ալ իրենց գորովանքի առարկային իրենց
ընկերուհիին համար, որ աղբիւրն էր ամէն
գեղեցկազիտական քաղաքներուն: Այս եր-
գերը, լոկ խօսուն զրականութեան մը հիմը
չորին, այլ մղեցին մարդը արտայայտելու գե-
ղեցիկը՝ այն ամէն տարրերով որոնք իր տի-
րապետութեան տակ կ'իյնային և ծնունդ տուին
գեղարուեստներու՝ քարերու, փայտի, և պաս-
տառի միջոցաւ պատկերացնելու համար Ստեղ-
ծողին մեծութիւնը և Սիրոյ զգացումը՝ նիւթին
երգը հիւսելով:

Այսպէս Արարիչը և կինը երգուեցան ամէն
տեղւոյ և ամէն ժամանակի մէջ, դարերու
քաղաքացիական համաձայն և ժամանակամիջոցներու
և ընկերական յեղաշրջութեանց ամենէն նուրբ
պէսպիսութեանց նրբերանգ զրոշմներէն ալ-

դուելով, այնպէս որ այն երգը որ մարդ էր քաղաքակրթութեան հիմն դրած օրէն մինչև այսօր երգեց կամ գեղեցիկ կերպով արտադրեց, պատկերը եղաւ իր կեանքին կամ էութեան:

Մեր դարն ալ շարունակեց այն ընթացքը որ մարդկային քաղաքակրթութեան հիմը դրուած օրէն կը սկսէր և արուեստները ու գիտութիւնները ալ աւելի կատարելութեան հասցընելու ջանքով արտադրեց գեղարուեստներ եղանակաւ որուած քիչ մը աւելի դրական շեշտերով:

Միայն այս դարուն մէջ զաղափարականութիւնը տեղի կու տար Նիւթապաշտութեան և կրօնքը նախապաշարուած կը համարուէր, կորսնցնելով շատ բան իր վեհութենէն և կինը առնական ոյժ մը երեւան հանելու տղեղ փորձովը՝ պատճառ կ'ըլլար սպաննելու մասամբ այն ձգտումը որ տղամարդը կը կապէր քնքուշ էակին:

Բայց այս դրականացման մէջ դարձեալ նիւթականութիւնը ճշմարիտ ցոյց տալու էական պէտքը արտադրեց զրականութիւն մը որ ամէնէն աւելի ճշմարտութիւն, իսկութիւն, և պատճառ կը փնտռէր: Ահա ասոր համար էր որ այս դարը բաղդատող, դատող և եզրակացնող դար մը կը դառնար, առանց այս զուտ նիւթական և չոր արդիւնքները ձեռք բերելու համար զրականութիւնը արհամարհելու:

ԺժԹԵ դարու զրականութիւնը բաղդատութեան, դատումի և եզրակացութեան ոգւով ներշնչուած ըլլալով՝ հասաւ արդիւնքներու որոնք զինքը բողոքելու մղեցին և ահա ծնաւ բողոքող դրականութիւնը: Զի բաղդատութիւնը

քաղաքական կարգին (ordre politique) քանի մը ձեռքերու տակ խաղալիք եղած ըլլալը ցոյց տալով պատճառ եղաւ որ ժողովուրդներ նոր կարգի մը մտին և զայն ձեռք բերելու համար բողոքեն:

Կատողութիւնը մերժեց ընկերական կազմակերպութեան այն յոռի կազմութիւնը որ ստրուկ և տէր, գերի և ազատ կ'ընդունէր և պատճառ եղաւ որ ազգեր հաւասարութեան սկզբունքը ընդգրկէին և զայն ձեռք բերելու համար դարձեալ բողոքէին:

Ազնուականին առանձնաշնորհումներուն կեղեքիչ հանգամանքը տեսնելով մարդ հասաւ սա եզրակացութեան թէ պէտք էր ժՐԸ դարու տնտեսական յեղաշրջումը աւարտել՝ ազատելով հողը և աշխատութիւնը և ասոր համար դարձեալ բողոքեց:

Այսպէս բաղդատութիւնը, դատողութիւնը և եզրակացութիւնը պատճառ եղան երեակ գլխաւոր բողոքներու, որոնք դարուս առաջադիմութեան երեք զլխաւոր պատճառները դարձան:

- Ա. Բաղդատական պատճառ (Cause politique)
- Բ. Ընկերական պատճառ (Cause sociale)
- Գ. Տնտեսական պատճառ (Cause économique)

Այս էական պատճառներէն ծնունդ առած կազմակերպութեան մը մէջ, բողոքողի մը նպատակին հասնելու գծնդակ տեսողութիւնները չափէն աւելի նիւթականացուցին դարը և ծնունդ տուին իրապաշտութեան որ դարուս եզրակացութիւնը եղաւ:

Բողոքի այս յարատե մրմունջին մէջ կենն ալ իր բաժինը ունենալու համար, չվարանեցաւ ինքն ալ բողոքողի դերը ստանձնել և ինքզինքն՝ կեղեքուած, անիրաւուած, կաշկանդուած համարելով անկախ և ազատ ըլլալու, առնական զբաղումներով պարապելու և վերջապէս էրիկ մարդուն հետ մրցելու իրաւունքը ձեռք բերել նկրտելով ծնունդ տուաւ նոր վարդապետութեան մը՝ ֆեմինիզմի:

Եւ - ահա դարուս այսքան կարեւոր արդիւնքներու ամէնէն յիտնին՝ ֆեմինիզմին մեր մէջ դտած արձագանգին գլխաւոր դերակատարին՝ Տիկին Սրբուհի Տիւսաբ Փաշայի ուսումնասիրութիւնը առանձին հրատարակելով նպատակ ունինք՝ եթէ ոչ ուրիշ բան գէթ նախափորձը ընել ժԹԲԴ դարու հայ մտաւորական կեանքին կրած յեղաշրջութեանց մէկ կողմը երևան հանելու:

Եւ - Թող ներքն մեր ընթերցողները երբ մեր այս նախափորձը զերծ չտեսնան թերութիւններէ և մանաւանդ թող ներողամիտ գտնուին երբ տեսնեն պարագաններ որոնք չեն յիշատակուած դիրքին մէջ կամ մեզի անձանօթ ըլլալուն և կամ յարգելի վերապահումներու բերմամբ:

Արշակ Ա. Աշոցյաձեւակ

1900 Ապրիլ 2 կ. պոլիս

ՈՒՍՈՒՄՆ ԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱԲԻ

(ՎԻՊԱԳԻՐ)

Չէ եղած զար մը բոլոր մարդկութեան պատմութեան մէջ, այսքան զօրաւոր կերպով կոտող մարդկային ընկերական կարգ ու սարգին գէմ՝ որչափ անցեալ ժԹԲԴ դարը: Բոլոր մարդկութիւնը կարծես իր վիճակէն կը դուրսի և գոհունակութիւնը խոյս տուած է մարդոց մէջէն:

Դարուն եղրակացուածիւնը եղած է կարծես՝ դարուս սկիզբն Եւրոպան խոյսող հաւասարութեան նախնական սկզբունքին երկու խոյսի և հակաբնական ծայրայեղութիւններն, որոնք մարդկային ընկերական կազմակերպութեան հիմքը կործանելէ զատ՝ անոր շէնքը կործանել, և ընտանիքը, անհատականութիւնը - որ ամէնէն աւելին է - աշխատութիւնը սպաննել կը ջանան: Այս երկու

ճայրայեղութիւններն են, ընկերավարչաբիւշեր՝ (socialisme), որ բնութենէն իսկ մարդուն չնորհուած հաւասարութիւնը՝ մարդուն տալու անօրինակ և անտեղի նպատակաւ, աշխատութիւնը սպաննել կը ձգտի, մարդոց ինչքերուն հաւասար բաժանում՝ քարոզելով. իսկ երկրորդն է ֆեմինիզմ (féminisme). որ կնոջ աննական կերպարանքով կեանքի ասպարէզին վրայ երեւումը և անով գեղեցիկ սեռին՝ տղեղ սեռին հետ մրցելը կը պահանջէ՝ ամէն ասպարէզի մէջ: Այս տղեղ ձգտումը. որով կինը իր հրապոյցներէն շատ բան պիտի կորսնցնէր և ընտանիքը լքումի մը պիտի մատնէր, կնոջ ազատագրութեան սուրբ անունին տակ քողարկուած՝ կնոջ մայրական պաշտօնին բացարձակ մոռացումը կը հարթէր: Կինը այս անօրինակ ձգտումով՝ ինքզինքը ցոյց կու տար իբրև կաշկանդուած խեղճուած և անիրաւուած էակ մը, և կը բողոքէր բոլոր այն ընկերական կապանքներուն դէմ, որով զինքը տան մէջ փակուելու դատապարտելէ զատ՝ իր անձնիշխանութեան կը փնտսէին, իրեն չթոյլատրելով որ իր ուզածը ընէ, այլ ամէն պարագայի մէջ իրմէն վեր պատելով այրը և անոր գերիշխանութեան ենթարկելով կինը:

Այս երկու տարօրինակ շարժումները ուրոնք տարօրինակ կերպով ալ տարածուած են Արեւմուտքի մէջ, ժամանակէն շատ առաջ, ատոնց առաւելութիւնները և թերութիւնները գնահատող կամ քննադատող միտքեր շունեցող ժողովուրդի մը՝ Հայ ժողովուրդին՝ բարոզուեցան:

«Երկրագործաբիւշ» , ընկերավարութեան սկզբունքները կը բարոզէր ժողովուրդի մը որ պայն հասկնալու կարող չէ, և Սրբուհի Տիւսաբ իր երեք վէպերով՝ «Մայրա», «Սիրաւոյշ» և «Արաքսիա»՝ կը մտցնէր ֆեմինիզմի սկզբունքները, իր շուրջը ահագին ազմուէի հանելով և լրագրական պայքարի մը ծնունդ տալով:

Տիկին Տիւսաբ 1870—1890 զրական շարժումին մէջ երիցագոյն կին զբողը կը հանդիսանայ և իր նոր գաղափարներով նորանշան երեւոյթ մը: Ուստի կ'արժէ իրմով զբաղել մանաւանդ որ հիմա այլ եւս գործունէութենէ կազրած, անցեալ սերունդի մը մէջ ապրած ըլլալու տպաւորութիւնը կ'ընէ մեր վրայ այսօր, ուր այլ եւս անոյշ յիշատակ մը եղած է գործող հայ կանանց սակաւութիւ շրջանակին մէջ:

Տիկին Տիւսաբի ուսումնասիրութիւնը՝

միանգամայն հայ կնոջ գրական հրատարակի վրայ երեւման և գործունէութեան առաջին էջերէն մէկն է:

*
* *

Տիկին Տիւսաբի գործերուն հոգին ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է գիտնալ իր կեանքը և այն միջավայրը ուր ապրեցաւ, վասն զի Տիկին Տիւսաբ խորապէս ազդուած է ասանցմէ:

Երբէք նիւթական նեղութիւն չէ բաշած՝ և այդ մասին գրեթէ երջանիկ եղած է, մեր գրողներուն մէջ գրեթէ բացառութիւն մը կազմելով: Իր ընտանեկան կեանքին մէջ լուրջ և զարգացեալ մօր մը՝ Տիկին Նազը Վահանի խնամքը վայելած է, և որուն շատ բան կը պարտի իբր զարբնոցապետն իր մտքին որուն պատրաստողը եղած է իր մայրը:

Եւ արդարեւ Տիկին Նազը Վահան, մայրը Տիկին Տիւսաբ փաշայի, «մայր էր եղական, մայր պաշտելի և փարեղի»:

Տիկին Տիւսաբ, մանկութեան օրերուն մէջ կորսուեցած է իր հայրը, և իր եղբօրը հետ որք մնացած է, իր մօրը խնամոց տակ որ իրենց թէ մայր, թէ հայր և թէ միանգա-

մայն կատարեալ դաստիարակուհի եղած է: Տիկին Տիւսաբ ինքն իսկ իր գրչով խիստ գեղեցիկ կը սահմանէ իր մայրը, երբ կ'ըսէ թէ «նա մատուցած ծառայութեանց նկատմամբ յիշողութիւն չունէր. պարգեւածը կը մոռնար, ընդունածը յիշելու համար միայն: Իւր մայրենի սիրոյն հետ ի պայքար կը մտնէր, միայն այն անսահման զգայումը հիբացելոց օգնելու և գիտութեան լոյսը մեր ազգային մութ խաւերուն մէջ տարածելու¹»:

Եւ իրաւամբ Տիկին Նազը Վահան բացառութիւն մըն էր մեր մէջ. զի երբ զեռ մեր մէջ դաստիարակութեան նշոյլները չէին տարածուած՝ մանաւանդ հայ կանանց մէջ — նազելի՛ գուտարը Արզումանեանց ընտանիքին, հակառակ տիրող նախապաշարունմեւուն՝ կը ստրվի հայերէնէն զառ ֆրանսերէն և յունարէն, այն տարիներուն մէջ ուր գեռ կանայք հայերէն իսկ չէին գիտեր:

Սարգիս Վահանեանի հետ կ'ամուսնանայ և շուտով այրիանալով, մայր և հայր կը հանդիսանայ իրեն երկու որբերուն, որոնց վրայ կ'աւելնան իր եղբօր Միքայէլ Արզումանեանի երկու որբերը:

Տիկին Նազելի Սարգիս Վահանեանի
 Ժրագրութի կնոջ բարեմասնութեանց վրայ կը
 բարդուի, կրթիչի, արթուն խնամակալի
 պաշտօնը, որոնց մէջ պէտք եղածէ՛ աւելի
 զերկվերոյ կը հանդիսանայ, հասցնելով օ-
 բինակելի դաստիարակութեամբ՝ զաւակներ,
 Յովհաննէս Վահանեան և Սրբուհի Տիւաթ,
 և քեռորդեր՝ Տիկ. Տիրուհի Կոստանեան և
 Օր. Երմոնիս Արզումանեան:

Այս ընտանեկան պարտականութեանց
 մէջ չմոռցաւ իր հանրային պարտականու-
 թիւնները, և Օրթագլեղը՝ Պոլսոյ իգական
 դարգացման կեդրոնը դարձուց, Ս. Հոփօսի-
 մեանց վարժարանը բարձրագոյն կրթարանի
 աստիճանին բարձրացնելով: Նաեւ օգնած է
 Գալֆայեան Որբանոցին, Համազգեաց վար-
 ժարանին, Նարեկեան վարժարանին, և առ-
 հասարակ ուրիշ կրթարաններու: Ինքն ա-
 ռաջինը եղած է բարեգործական ընկերու-
 թեանց պէտքը զգացողներուն, և ինքը կազ-
 մած է մեր իգական ընկերութեանց անդրա-
 նիկը՝ Ազգատարինամ Տիկնանց ընկերու-
 թիւնը: Իսկ Դպրոցատէր Տիկնանց ընկերու-
 թիւնը կազմուած է՝ իր Հոփօսիմեանց սա-
 նուհիներէն, որոնց նախագահութիւնը պահեց
 մինչեւ իր մահուան օրերը:

Այսպիսի մօր մը գաւակ կը Տիկին Տիւաթ
 որ թէ և չունեցաւ այն կորովը և հանրային
 գործունէութիւնը որ ունեցաւ իր մայրը, բայց
 անոր ձիրքերուն վրայ աւելցուց մէկ հատ մը
 եւս, որ է զրականութեան ցաւաւելլու ջանքը:

Տիկին Տիւաթ իր աղջիկութեան շրջա-
 նին մէջ թէպէտեւ զբեղ սկսած է, սակայն
 զինքը շրջապատող միջավայրին համակեր-
 պելով հրապարակ չէ ելած:

Իր գլխաւորներն են որ զինքը մղած են
 զրելու՝ և մէկ անգամ զրել սկսելէ յետոյ իր
 զգացումներէն արտագրուած զաղափարները
 պաշտպանելու, առանց երբեք շահու ականա-
 լութեան:

Իր կեանքին մէջ երկրորդ գործունէութեն
 մը ունեցած է, և թերեւս իր զրական գոր-
 ծունէութիւնը ատկէ ծագում առած է: Տիկին
 Տիւաթ հայ իգական սեռին նախաձեռնու-
 թեամբ կազմուած բոլոր ընկերութեանց նա-
 խաձեռնարկներէն և ամէնէն գործօն անգամ-
 ներէն մէկը եղած է:

Իր առաջին գործը «Աշխարհաբար¹ Հայ

1. Տիւաթ իր այս գործին վրայ «Աշխար-
 հաբար» կ'ազդեալէ փոխանակ «Աշխարհա-
 բար»-ի, զոր մենք եւս պահեցինք քանի ան-
 գամ որ զերբը յեշել պէտք եղաւ:

լեզուն» (1880) հրատարակ հանած է, նոյն
խոսքի նպատակով գրություններ հայտնաբերելու
ուսումնասիրության, որուն թերեւս նիւթական նպատակ
մը ընելու նպատակաւ գրիչը ձեռք առած է
ի սկզբանս:

Իսկ իր վէպերը իր ընթերցմանց և իր
մօրը բարոյական կարող ազդեցութեան ար-
դիւնքն են, որ իրեն կարգացուած էր «ըն-
կերական և կրօնական ղեղձմանց դէմ»
բողոքող հեղինակներ, որոնց վրայ կ'աւել-
նար նաեւ մայրական քաջալիքը, ինչպէս
որ կ'ըսէ ինքն եւս, թէ «մանաւանդ քաջա-
լերուեցայ մօր զարդացած և լուրջ գաղա-
փարներէն, Ոչինչ այնչափ զօրաւոր է
որչափ մայրենի խրախոյսը. ուստի անձին
հետ կ'աճէր յիս ղեղձմանց դէմ թշնամու-
թիւն և արդարութեան համար սէր. բայց սէր
մ'անգօր և անխօս, զի ապրած միջավայրս
լուութեան կը գտապարտէր լեզուս»:

Այդ կապանքը կը խզուէր երբ իրեն
«բաղգակից» կ'ըլլար «գեղարուեստի դաւակ
մի», այն էր Տիւտար փաշա, որ ի սկզբան
իր երաժշտութեան դասատուն եղած և որուն
հետ յետոյ ամուսնացած էր: Այս ամուս-
նութիւնը ըստ իր խոստովանութեան բարե-
պատեհ համարելու է, բանի որ ատիկա գրգիռ

եղած է իր հրատարակ ելլելուն. որուն ակ-
նարկելով կ'ըսէ, թէ «ներդաշնակութեան
աշխարհներուն մէջ ազատօրէն ղեգերող ճոխ
միտքը բնականապէս սահմանափակ միջա-
վայրներու և նախապաշարմանց թշնամին
ըլլալով, ազատ թողուց զիս մտածելու և
բողոքելու»:

Ինքը վէպի ձեւին տակ իր գաղափարնե-
րը արտայայտելու մղուած է, «ճշմարտու-
թիւնը ակտիւ ձեւի ներքեւ յայտնելու»
համար. և «հանձարեղ և ներողամիտ բա-
րեկամներէ» թելադրուած «որոնց ձայնը միշտ
ազդեցութիւն ունեցած է» իր վրայ:

Բայց երանի թէ «ճշմարտութիւնը ակտի-
ւ ձեւի ներքեւ յայտնելու» և բարեկամնե-
րու թելադրութեան անտալու գաղափարը ու-
նեցած չըլլար, զի իր վէպերուն մէջ կամ
ճշմարտութիւնը ակտիւ ըլլալու ձեւէն փա-
սուած կամ ակտիւ ձեւը (այսինքն վէպը)
ճշմարտութիւնը յայտնելու ջանքէն փախուած
է, մանաւանդ անոր համար որ հայ ժողո-
վուրդին վէպ գրելու ամէնէն մեծ պայման-
ներէն մէկը, ժողովուրդը կամ մանաւանդ
ոսովիւր ուսումնասիրելու առիթ և պատեհ
թիւն չէ ունեցած, անկէ շատ հետոյ ապրած
ըլլալով. որով ժողովուրդին ստորին խոսքի

5001
6066



բուն համար այն ճշմարտութիւնը որ բացատրուիլ կ'ուզուի՝ շատ հեռու և անբարձրելի մնացած է և պիտի մնայ, եթէ երբէք այդ ձեւին մէջ արտայայտուի: Թէև անուրանալի ճշմարտութիւն մըն է որ ինքը իր ոչ մէկ գաղափարը իր բոլոր մերկութեան մէջ պարզելը ընդգրկած է, և ոչ մէկ վայրկեան մը գաղտնի է անկեղծ ըլլալէ, վասնզի ոչ arrière-pensée մը ունի և ոչ ալ շահ կեղծիքին մէջ, որ ամէնէն առաջ խլուած է իր նկարագրէն՝ որ խնամեալ և ազատ կրթութեան մը ամէն տպաւորութիւնները կրած է:

Ինքն անկեղծ արհամարհող մը եղած է «կեղծաւոր պատշաճութեանց և քաջութիւն ունեցած է ըսելու ճշմարտութիւններ, որոնց առջեւէն զարհուրած ետ ետ պիտի փախչէր մեր պշրասէր կիներուն ծփծփուն առաքինութիւնը: Եւ այդ ճշմարտութիւնները ներկայացուցած է մեզի ոչ թէ ժպտաւէնով փաթթած, այլ բաց թուղթի վրայ, լուրջ, պարզ, և անաչառ, ինչպէս է իր վրայ ամէն բան, նայուածքը, ժպտը, կեցուածքը, մինչև արդուզարգն անգամ», սեռակից գրողի մը մէկ նուրբ ու ճշգրիտ գատողութեան համաձայն:

Անուական կորով մը ունեցած է կուսելու

համար իր գաղափարները բննադատողնեւ բուն հանդէպ, ինչպէս որ անուական եղած է իր գրելով և գործունէութեամբը: «Փառքի օրեր ունեցած է, ազնիւ հոգիներու սէր՝ և չար սիրտերու նախանձ ազդելու չափ»:

Անուական կամք ունեցած է համոզուելու տեղ համոզելու համար բոլոր «Ֆէմինիզմի»ի հակառակողները, և թէրեւս ինքն զեռ պիտի շարունակէր պայքարը, երբ տխուր պարագայ մը, ցաւառիթ մահ մը՝ չգարհարուածել այդ խորունկ հոգին, խորտակելով, փշրելով անոր կորովը և փառասիրութիւնը, իր վաղամեռիկ աղջկան (Տօրին անուն) մը գերեզմանին վրայ: Բայց այս մահը կը փշրէր նաեւ իր գառին՝ կնոջ ազատագրութեան գառին՝ շէնքը, երբ նոյն իսկ ինքն իր օրինակովը կու գայ ապացուցանել, թէ կիրը «մայր» է՝ ամէն բանէ առաջ և ամէն բանէ աւելի:

Այս մահը՝ այլ եւ լուութեան կը գատապարտէր Տիկին Տիտաբը, որ երկարատեւ սուգի մը խոհանրներուն մատնուած՝ այլեւս գրել ձեռք չառաւ, իր սուգին ծանրութեան տակ կըրած և վհատած իր կոչումէն հրաժարելով, նոյն իսկ հոգեբանական իր մէկ նուրբ դիտողութեան համաձայն, ուր արանց «ցան ուժղին» կը գտնէր «բայց կարճ»

տեւ, կանանցը՝ շատ աւելի երկարատեւ և երբեմն ցմահ» շարունակուող :

Ստիկա ճշմարտութիւն մըն էր և միեւնոյն ատեն իր դատին արմատական հերքումներէն մէկը . վասն զի ինչ պիտի ըլլար մարդկային ընկերութեան վիճակը, եթէ կիները զայն վարէին և ստանային այնպիսի պատասխանատուութիւններ՝ որոնք մահ մը բոլորովին մոռցնել տար . բան մը որ չի տեսնուիր էրիկ մարդոց մէջ, որոնք արցունքը զեռ իրենց աչքերնուն մէջ չցամքած, իրենց գործին կը վերագառնան, նոյն իսկ գաւազի մը յուղարկաւորութեան հետեւեալ օրը, թէ և իրենց սրտի մէջ կրելով մահուան կսկիծը որով կը տառապին բայց երբեք իրենց կոչումէն չեն հրաժարիր . ինչ որ ըրաւ Տիկին Տիւսաբ և ինչպէս որ պիտի ընէր նաեւ մի որ և իցէ կին, որ անագորոյն մահուան մը բոլոր գառնութիւնը և վիշտը կրած ու զգացած է :

Այսօր Տիկին Տիւսաբ՝ այդ միեւնոյն ազգեցութեան տակ՝ մեր կիներուն զրական և կրթական գործունէութեան առաջնորդը հանդիսանալէ յետոյ, Այ-Սթէֆանօյի մէկ խորշը առանձին կ'ապրի, բոլորովին անցեալ սերունդին վերաբերած ըլլալու պէս, և այսօր երբ իր երկերը ձեռք կ'առնենք, մենք՝ զեռ

երէկուաններ՝ կը զարմանանք կնոջ մը այն յանդգնութեան վրայ՝ որ 1880-90 շրջանին մէջ թէ զրական հրապարակ ելլալ յանդգնած է, և թէ ընդհանրութեան հակառակ գաղափար մը տարածած է :

Մեր մէջ ինքն առաջին գաղափարի կիներ եղած է, հոգ չէ թէ իր գաղափարները ծայրայեղութիւններ եղած ըլլան, որոնք միաճառով զգացումներու ծայրայեղութեան, մատչելի չըլլան ամէն ուղեղներու :

Իր գաղափարները թարմ են, մոռցնել տալու չափ իրենց կեղեւին չորութիւնը . ուժով են քաւելու չափ ցամաք միօրինակութիւնը զանոնք արտայայտող արուեստին, որ այնքան լայն ու փողփողուն, հոծ ու երփնեքանդ է մեր ժամանակին մէջ :

Իբր կին գրող՝ այրերէ ազդուած է և հակառակ կնոջ զատը պաշտպանելու ձգտումին, այր մարդու զրականութիւն մը ըրած է, խորհողի, պատճառաբանողի զրականութիւն մը, ուր զգայնութիւնը չէ մեծ տեղ բռնողը, և ուր պէտք էր որ բռնէր իբր կնոջ մը արտայայտութիւնը :

*
* *

Տիկին Տիւսաբի գրական դաստիարակութիւնը, գրեթէ ամբողջ ազդեալ, շատ ընդարձակ եղած կը թուի: Դպրոցական միջնակայրի մէջ չէ կրթուած, այլ տան մէջ մասնաւոր դասեր առած է:

Ուսած է Փրանսերէն, իր մայրենի լեզուէն ալ աւելի զօրաւոր կերպով, և հայերէն խիստ չափաւոր, Մկրտիչ Պէշիքթաշեանէ որուն համար հիացման բաժին մը ունի, և իր երկերուն լեզուին մէջ խորապէս գրող մնաւ կը տեսնուի Պէշիքթաշեանի գրաբարխառն ոճը:

Իր «Աշխարհարա» Հայ լեզու» գործին մէջ (1880) Դուրեանի և Օտեանի աշխարհաբարին առանց մէկ տող նուիրելու, Պէշիքթաշեանը կը բարձրացնէ մինչեւ զայն «Մէջն» կոչելու աստիճան:

«Իւր կարճատեւ կեանքն ազգային առաջգիմութեան նուիրեց, աշխարհաբարին մասնաւոր կերպարանք մը տուաւ, իւր ոճոյն զարմանալի գեղեցիկութեամբ և թատերական երկասիրութեամբ», կ'ըսէ, և կ'աւելցնէ այնպիսի գովեստներ որոնց կողմնակալ ոգին

ուրիշ բանով չենք կրնար մեկնել եթէ ոչ այն յարգանքով զոր ունեցած է դէպ ի իւր ուսուցիչը: Իւր այդ գործին մէջ յայտնած բաւական ուղիղ գատուութիւնները մեծ մասամբ ընդունելի են, բայց միայն իր լեզուն չափէն աւելի գրաբարի մօտ եղած է:

Բայց իր լեզուին մէջ ժամանակին հասանքին հետեւելու ճիգ մը կ'երեւայ այնպէս որ Մայրա (1883), Սիրանոշ (1884) և Արաքսիա կաւ վարժուէի (1887) հետ գհետէ աւելի բարւոքած լեզու մը կը ներկայացնեն, բայց միշտ իրենց ժամանակէն ետ մնացած, այնպէս որ իր ամէնէն վերջին գործին ոճը՝ 1887ի աշխարհաբարը ըլլալէ տակաւին շատ հեռի է:

Չեմ կարծեր որ հայերէնը նպաստած է իր մտաւոր զարգացման, բայց Փրանսերէնը՝ որուն քաջ տեղեակ ըլլալը ըսինք, մեծապէս նպաստած է իր վիպագրական կարողութիւնը մշակելու:

Փրանսերէնը և Փրանսացին շատ տեղ գրուած են իր գործերուն մէջ որոնց վրայ հիացումով կը խօսի, կամ թէ այնպէս՝ ինչպէս որ Փրանսացի մը պիտի խօսէր իր հայերենակիցներուն կամ իր երկրին վրայ:

«Օտարականը» կ'ըսէ «կը կարծէ երկրորդ

հայրենիք մը գանալ ի Փարիզ՝ մարդկութեան Հայրենիքը¹»:

Եւ ճիշտ ֆրանսացիի մը պէս կը մտածէ երբ «Քաղղիոյ պատմութիւնը՝ բոլոր ազգաց պատմութիւնը» ըլլալ կը կարծէ, և երբ ֆրանսական բարքերու աղտոտ կողմերը արւարացնել կը ջանայ մեծցնելով «Քաղղիան սրբուցը զգացմամբը, տաշանգովը, ու հրաշագործութեամբը» ուր իբր «Լուսաւորեալ ընկերութեան կեդրոնատեղին» զարմանալի չթուիր «բարուց ապահանութիւնը... մասնաւոր կարգի մէջ, ինչպէս կը հանդիպի աւմէն մեծ մայրաքաղաքաց նկատմամբ»:

Եւ պիտի զարմանայ մարդ՝ կին գրողի մը գրչին տակ այդ հիացումը մինչեւ գէպ ի զինուորը մղուած տեսնելով, և զինուորին ձիրքէն գէպ ի իր նախասիրած ազգը գովեստի բաժին մը հանելով:

«Քաղղացի զինուորը կը կուրի այն աննման հրով, պատուասիրութեամբ և քաջութեամբ, զոր կ'ազդէ հայրենեաց խանդը զիւրազրզիւ և ազնուական երեւակայութեանց վրայ», կ'ըսէ տեղ մը:

Այս տարապայման ֆրանսամուլութիւնը

1. Էջ 116. «Մայտա»:

կարծես զինքը պաղեցուցած է հայութեան գաղափարէն, թէև իր մէջ ազգայնութեան գաղափարը հզօր կերպով շեշտուած ըլլայ: Հայ տարրը միշտ ստորնացուցած է և «Մայտա» ի յառաջաբանին առաջին տողերուն մէջ իսկ «Հայ յետագէմ աշխարհ» մը կը տեսնայ որուն մէջ իր մայրը միայն բարձր ի գլուխ կը պարծի:

Յետադիմութիւն մը՝ առաւել կամ նուազ ճշմարիտ չպիտի շեշտէր այնքան իր հայերու վրայ անհամակիր հայեցուածքը երբ հայերու փառքը համարել չտար «Լուսութեամբ պատասխանել նախատանաց: Որչափ թեմաքինք մ'անխօս մարտուի՝ այնչափ ինախատինք մ'անխօս մարտուի»:

Ատուութեան ի նպաստ գործած կ'ըլլան»:

Ասիկա մեր ազգային արժանապատուութեան գէմ նախատինք մըն է, և միանգամայն խոշոր սխալ մը: Այն Եւրոպացիք որոնք «փոքրիկ նախատինք մի՛ կենաց և մահու խնդիր» կ'ընեն և «անխօս տանիլը վատութեան նշան» կը համարին, թող գան մեր միջավայրին և մեր պայմաններուն մէջ ապրին, և այն ատեն պիտի տեսնայ Տիկին Տիտաբ թէ Հայերը որչափ աւելի լաւ պահած են իրենց արժանապատուութիւնը, որքան չպիտի կրնար պահել որ և է եւրոպացի:

Ըսողներ կան թէ իր երկերը մեծ մասամբ գաղղիերէնով խճողուած են իր ինքնագիր բնագրին մէջ, որ ուրիշներու ձեռքով հայեօրէնի վերածուած է:

Իր Ֆրանսերէնի հմտութիւնը մեծապէս նպաստած է իր ընթերցումներուն լայն շրջանակ մը կազմելու համար, և մեծապէս ազդուած է անոնցմէ:

Կ'երեւայ թէ բոլոր ֆրանսական մատենագրութեան առնականք և գտական գործերուն մեծագոյն մասին ծանօթ եղած է, և որոնց ազդեցութիւնը զօրաւոր կերպով կ'երեւայ իր երեք վէպերուն մէջն ալ, ուր կան էջեր որոնք այս կամ այն հեղինակը կը յիշեցնեն:

Ինքնին կը խոստովանի իր ազդուած ըլլալը, երբ կը յայտարարէ թէ «խիստ ծաղկահասակ էի տակաւին՝ երբ սկսայ կարդալ այնպիսի հեղինակներ՝ որք ընկերական և կրօնական զեղծմանց զէմ կը բողբէին ուժգին: Այդ բողբին արձագանդ գտաւ սրտիս մէջ, մտացս մշտապէս նիւթն եղաւ»:

Այս սնունդը ուժեղացած է այն հունաէր որ իր մէջ բոյն գրած էր ընկերական և կրօնական զեղծմանց զէմ բողբող հեղինակներէն. սրոնցմէ ներշնչեալ ինքն ալ անշուշտ նմանութիւններ պիտի բերէր անոնց:

Իր ընթերցումներու ազդեցութեան զօրաւոր կերպով արտայայտութիւնը ապացոյց մըն է որ իր ընթերցումները հապճեպ եղած չեն, այլ խորհրդածութեամբ և արդէն ալ հապճեպով ըլլալու պէտք չունէին քանի որ ինքը առօրեայ հոգեր չունէր: Ինքն խորհող մը եղած է և սահմանափակ գրագէտ մը, որուն երկերուն մէջ միօրինակութիւն մը տեսական եղած է, բայց ասով հանդերձ մեծ գրագէտի մը պէս իրեն յատուկ զաղափար մը, սկզբ մը բունքներ, տեսութիւններ սնեցած և անոնց համար կուտած է. ինքն տիրական համարում մ'ունեցած է, այն է, կ'նշ ազատագրութիւնը, զոր պաշտպանելու համար գրել շարժած է, առանց որ և է նիւթական ակնկալութեան, այլ միայն իր զգացումներուն յագուրդ տալու համար: Ոչ օրուան կեանքը ձեռք առած է և ոչ ալ իր ժամանակին մօտ զէպքեր ներկայացուցած է իր վէպերուն մէջ, որ ընդհանրական հայեցումներ մը կերպարանք և իրականութենէ զուրս, առօրեայ զէպքերէ զուրս՝ տեղի սնեցած ըլլալ կը թուին:

Իր միտքը ընդհանրութեանց բարձրացած է և իր նայուածքը տեղական շրջանակէն զուրս ելլալով մինչև Փարիզ և մինչև Հոմըր թափառած է:



Յիւսաք.

Ինքը ամէն բանէ առաջ լուրջ եղած է
և չէ կրցած կնոջ փափկութիւնը արտայայ-
տել իր գործերուն մէջ, որոնք իրենց պա-
րունակած զազափարներովը բոլորովին առ-
նական զբախանութեան կը պատկանին:

Խորհող և միանգամայն ծանր ու խոհուն
միտք մը ունենալով՝ լուրջ ալ արտայայտու-
թիւն մը ունեցած է որ հզօր և գիտակից
մտածումի մը պատեանին մէջ մտած է, բայց
միայն այդ կեղեւը՝ չոր և «ցամաք միօրի-
նակութեամբ» արտայայտուած է:

Իր էջերէն մեծազոյն մասն խորհողի, պատ-
ճառաբանողի էջեր են, այնպէս որ մինչև
խոկ կարգ մը անմեկնելի զգացումներ և
նախազգացումներ խոհանքներու և պատճա-
ռաբանութեանց մասնուած են:

Մայտա իր մատանին կորսնցնելով վերադդ
ըլլալու նախզգացումը կ'ունենայ և Տիկին
Սիրա Մայտա—ի կը գրէ թէ «համարելով
թէ մատանույ մի կորուստն ազետալից ըլ-
լայ, ուրեմն պէտք է ենթադրել թէ զայն
անվտանգ պահելով՝ մշտատեւ երջանկութիւն
կ'ապահովենք մեր անձին. կրնաս արդեօր
զայդ հաստատել այն անձանց նկատմամբ
որ մատանի կը կրեն»:

Ուրիշ գրող մը՝ խոհական կնոջ մը բեր-

նին մէջ՝ իրմէն տարիքով փոքրի մը մէկ պզտիկ նախապաշարման դէմ՝ մայրական այբքան պզտիկ դիտողութիւն մը որ անոր նախապաշարման ոչնչութիւնը մասնանիշ կ'ընէր, բաւ պիտի համարէր, մանաւանդ որ այդ խօսքը գորովագուլմ մօր մը (կ'նոջ մը վերջապէս) բերնին մէջ դրուած էր, բայց Տիկին Տիւսաբ անուական շեշտ մը կու տայ այդ նամակին և պատճառաբանութեանց մէջ կը մղուի, շարունակելով թէ «կ'ընդունիմ թէ մասանին կորուսած մարդը տարաբախտ եղած ըլլայ, բայց ոչ թէ այդ զրկման պատճառաւ, այլ անտեսանելի, աննշմարելի և հետեւաբար անզիմարելի պատճառներով՝ որք զանազան իրերու ծնունդ տուին տխուր վերջաւորութիւն մ'ունենալով մեր նկատմամբ: Բայց ինչ որ մենք վերջացած կը համարինք՝ շարունակութիւն մ'է, որ նոր իբեր երեւան կը հանէ, մէկը միւսին յաջորդել կու տայ, ուրիշ հետեւութիւն մի կ'արտադրէ, ուրիշ մի ծագում կու տայ, որով հետզհետէ իրաց շարունակութիւնը կը հաստատուի: Մէկ պատճառէ ուրիշ բիւրաւոր պատճառներ յառաջ կու գան, տարբեր ազդեցութիւններ կ'ունենան, տարբեր շարժումներ կ'արտադրեն, տարբեր եզրակացութիւն:

ներ կը գոյացնեն, տարբեր զգացմանց ծնունդ կու տան:

Ամէն մարդ առաւել կամ նուազ բաժին մ'ունի այս ընդհանուր շարժումէն, և սովորաբար ինչ որ մաս է՝ ամբողջութիւն կ'ենթացրուի, ինչ որ հետեւանք է՝ պատճառ»: Խորհրդածութեանց ամբողջութիւն մը որ մարդը հեկացնել կու տայ իր ուժգնութեամբը, որ աւելի իմաստասերի մը բերնին մէջ գնել կը վայլէր քան թէ կ'նոջ մը՝ որ կը խրատէ նախապաշարումի մը կարեւորութիւն չտալ կամ նախազգացում մը արհամարհել:

Այս պատճառաբանող և խորհող արամազրութիւններով օժտուած միւսքը բանաստեղծ մը ըլլալէ հետո եղած է. հակառակ կին մը ըլլալուն և մայր մըն ալ եղած ըլլալուն. «Սիրանոյշ»ի սկիզբը իր մօրը Տիկին Նազը վահանի յիշատակին նուիրեալ ձօնը ցոյց կու տայ իր բանաստեղծական տրամադրութեանց չափաւորութիւնը, որուն ապացոյց կ'ընանք համարել իրեն ստանաւոր գրութիւններ չունենալը, բաց ի մէկ հատէ մը — այն ալ ոչ յանգաւոր — որ աւելի ներբողեան մըն է քան թէ բանաստեղծութիւն:

Այս միակ — եթէ չենք սխալիր — ստանաւոր գրութիւնը հրատարակուած է Պէշեք-

Թաշլեանի մատենագրութեան յառաջաբանին մէջ¹, ուր Օրիորդն Սրբուհի Վահանեան՝ իր դաստիարակին Մ. Պէշիքթաշլեանի գովեստը կը հիւսէ, ճիշդ նման «Աշխարհաբառ հայ լեզու»ին մէջ գրածին՝ որ անոր արձակ մէկ կրկնութիւնը կրնայ համարուիլ:

Քայց Տիկին Տիւսաբի բանաստեղծ մը չըլլալը արդեւք չէ եղած իրեն վարպետ գծող մը ըլլալու, ուր մեծապէս յաջողած կ'երեւայ:

Տիկին Տիւսաբի գործը ծայրէ ի ծայր բողոք մը և զազափարի մը պաշտպանութիւն է, և ամէն էջին մէջ յուզմունքի հետք կը գտնէք: Մարդկային կեանքին առջեւ տրամաթիւնը, բնութեան խորհուրդին առջեւ վրդու վումը, և կնոջ էական կիրքը՝ խանդազատանքը (մանաւանդ «Արաքսիա»յի մէջ) մեծ տեղ կը բռնեն իր վէպերուն մէջ:

Բնութեան վրայ հիացող մը եղած է, և Վոսփօրը իր նախասիրած վայրերէն մէկն է, որ շարունակ իրեն երեք վէպերուն ալ նիւթ մատակարարած է: Տիկին Տիւսաբ գեղեցկագիտական նրբութեանց ալ կարեւորութիւն տուած է, և իր արուեստը կանոնաւոր ընելու ջանք մը ընելէ ետ չէ կեցած:

1. 1874ին, որով իր տպագիր հրատարակութեանց առաջին ալ կրնայ սեպուիլ:

Իր ճաշակը կ'արտայայտէ իր վէպերուն մէջ և գրած ատեն՝ եթէ երբեքն բացատրութիւններուն մէջն ընտրութիւն մ'ընելու և զանոնք լաւագոյն կարգով մը շղթայելու մէջ կը թերանայ, պատճառը աւելի հայ լեզուին այնքան տէր չըլլալն է որքան որ է ֆրանսերէնի:

Քայց նոյն իսկ այս թերութիւններովը հանդերձ՝ լեզուական պայքարին մէջ մտած է և զարմանալի է որ բաւական ողջամիտ կարծիքներ յայտնած է «Աշխարհաբառ հայ լեզու» գործին մէջ: Քայց ասով հանդերձ իր լեզուն չէ մաքրած ինչպէս ըսինք և գրաբարխառն ոճ մը ի գործ գրած է:

Տիկին Տիւսաբ բոլորովին անկախ և առանց որ և է կապով կաշկանդուած ըլլալու, կրցած է իր անհատականութիւնը բարձր պահել իր շուրջիներէն, որոնց հարձակումներէն ակնարկով մը նայած և հպարտ շեշտելով մը պաշտպանած է իր սկզբունքները, որոնց ճշմարտութեան վրայ չափէն աւելի վտահ՝ չէին պահանջեր այնքան հպարտութիւն քան որքան որ կը պահանջուի ակնկալութեամբ և յոյսով լեցուն գրութեան մը, որ ապագայէն կը սպասէ իր գնահատումը: Օրինակի համար չափէն աւելի կարեւորութիւն կու տայ

իր գործին — բան մը որ ինքն գնահատելու չէր — երբ «Սիրանոյշ»ի յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ, թէ «գուցէ յանդուգն անուանեն զիս զարձեռալ այս յայտարարութեանցս համար, բայց ինչ որ ումանց համար յանդգնութիւն է, ինձ համար պարզապէս պարտականութիւն մ'է: Տեսնել չափն և ծածկել զայն հարուածուելու և հաշտուելու երկիւղիւ՝ արգարեւ հոգոյ արիւթիւն չի յայտնեմ: Մէն մի մարդ որ կը կարծէ նշմարել անիրաւութիւն մը և զայն կը լռէ՝ ընդդէմ արդարութեան գողութիւն կը գործէ»:

Ահա կարծիքներ և խօսքեր որոնք տւելի սրամիտ ընթերցողին ուշիմութենէն սպասելու էր ինք՝ քան թէ ինքն իսկ իրեն ըսածներուն ճշմարտութեան համար իբր փաստ գործածել:

Նոյնպէս գէպքերէն խորհրդածութիւններ հանելու խիստ ենթակայ եղած է, և իր վէպերը ծայրէ ի ծայր չափազանց բեռնաւորուած են այնպիսի խորհրդածութիւններով՝ որոնք վէպին նպատակը ըլլալով՝ ընթերցողը ինքնին եզրակացնելու էր:

Բայց չափազանցութիւնը պատճառ մը չէ — և թերեւ առաւելութիւն մը ումանց համար — որ իր խորհրդածութիւնները բարձր

ըլլալէ և իր պատկերները — որոնց խնամք տարած կ'երեւայ — վառվռուն ըլլալէ զպրին:

Տիկին Տիւտաբ խանգալառ երեւակայող մըն ալ եղած է, և երեւակայութեան թոխ տուող զեղարուեստներուն մէջ, մասնաւորապէս երաժշտութեան տարապայման սերցոյց կու տայ: «Երաժշտութիւնը հոգիները մխիթարելու, բարուքելու և արիացնելու նըպատած է միշտ, ազգաց կացութեան համակերպելու. վայրենի, թուլամորթ թէ վսեմ, ժողովրդոց ճաշակաց պատկերը հանդիսացուցած է: Սրտերը քաղցր երգերով առ գեղեցիկն տարած է և կամ վսեմ վանկերով ի հուր ի բոց մղած է՝ մեծ պատի, մեծ սկզբան ի պաշտպանութիւն: Աղօթելու, ուրախանալու և հառաչելու համար, տարբեր ձայներ կը մատակարարէ երաժշտութիւնը, որք ամէն ալ իրենց տեսակին մէջ եզակիան են ու հոգեզրաւ: Ո՛վ որ անտարբեր կը մնայ նուագարանի անդիմազբելի ազգեցութեան՝ զգայարանը մի նուազ ունի և կամ անգործածութիւնէ կատարելապէս ժանգաճար է այն»: Ճուլիայի նկարագրերին մէջ այս տղերը կը սպրդին, որոնք կարծես իր դէպ ի երաժշտութիւնը կիրթ ճաշակէն ծնունդ կ'առնեն. իսկ Վերձինիօյի նկարագրերին մէջ կը

կասի, և չկրնար երեւան հանել նկարչու-
թեան զեղեցկագիտական կողմը: Ասիկա ան-
շուշտ նկարչութեան մօտ ապրած չըլլալէն է,
որքան որ մօտ ապրած է երաժշտութեան:



Տիկին Տիւսար իբրեւ իմաստասիրական
խնդիր մը յուզող վիպասան, իրեն յատուկ
եղանակով մը ուսումնասիրած է անշուշտ
այն ընկերութիւնը որուն նախապաշարմանց,
անիրաւութեանց և սխալներուն գէմ կը կուռի,
ուստի անհերքելի կերպով ճիշմարիտ է որ
իրեն յատուկ ընկերաբանական տեսութիւն-
ներ ունեցած է, որոնք պէտք է լրջօրէն նկա-
տողութեան աննել:

Հոգեբանական միջակ թափանցողութեամբ
և պահպանողական ոգիով մը օժտուած է
այն ամէն խնդիրներուն մէջ՝ որոնք կ'ոջ չեն
վերաբերիր, իսկ հոն՝ ուր կ'ինը կ'երեւայ,
ծայրայեղ ազատական կամ նորութեան հե-
տեւող կը դառնայ:

Տիկին Տիւսարի առաջին գործը որուն մէջ
առաջին անգամ կը ներկայանայ իբր նոր
խնդիր մը յուզող՝ «Մայրա»ն է, ուր ըն-
կերաբանական խնդիրներու վրայ իր տեսու-

թիւնները երբէք անհատական եսասէր ու
կասկածոտ ըլլալու հանգամանքը չունին:
Ինքն հաւատք ունի բարեկամութեան վրայ՝
որուն գոյութեան կը հաւատայ: «Արաք-
սիա»ի մէջ՝ կ'ըսէ. «Եթէ կայ ինչ վսեմ աշ-
խարհիս վրայ՝ ճշմարիտ բարեկամութեան
պատկերն է, յորում երկու ազնիւ հոգիներ
հաստատ և միօրինակ հուրով կը վառին ա-
ռանց փայլատակաց, առանց շունչիւնի և
առանց ցոյցի: . . . Բարեկամ մը կը նուիրէ
դիւր զգացում անձի մի՛ մասնակցելով նորա
ուրախութեան ինչպէս և վշտին: Իսկ սիրա-
հարեալ սիրտը կը միանայ պաշտած անձին
հետ, անոր հետ կը ձուլուի, այնպէս որ իւր
պաշտելոյն համար գործելով՝ անձին համար
կը գործէ զարձեալ: Բարեկամութեան մէջ
կատարեալ անձնուիրութիւն կայ, իսկ սիրոյ
մէջ վսեմ անձնասիրութիւն»: — Ասով կը
յայտնէր նաեւ թէ կ'ընդունէր անձնուիրու-
թիւնը:

Թէեւ ինքը — իբր կին — անմասնակից ազ-
գային խնդիրներու, բայց անտարբեր մը չէ
եղած, այլ թերեւ մեծ գործիչ մը՝ իրական
սեռի կողմէ կազմուած ընկերութեանց: Հա-
կառակ հայ տարրին հետ այնքան հօգուով

փարած չըլլալուն՝ ազգայնութեան խտիրը չուրանար, և այնքան լայն հայեցուածքներ չունի, ու կը դաւանի թէ «անհնարին է անդոսնել ազգային զգացումն և խեղդել զայն ընդհանուր մարդկութեան գաղափարին մէջ»:

Իր երկերուն մէջ Հայ կեանքին խորժացեալ պատկերները կը գնէ և իրաւ է թէ հայ վէպեր ըլլալէ զուրկ բաներ մը կը ներկայացնէ:

Ինքն արհամարհող մըն է նախապաշարմանց, և սէրն է միակ առաքինութիւնը որ կնոջ կու տայ. և այն արգելքներ՝ օրէնք և կրօնք՝ որ այդ մուրեցուցիչ զգացումը՝ սէրը՝ կը չափաւորեն, նախապաշարումներ են միայն իր աչքին առջև:

Մենք ալ հոս Զօրային հետ մէկտեղ կ'ըսենք, թէ «կրօնքն, օրէնքն, զուցէ նախապաշարումներ, բարոյականութիւնն և պատիւն՝ նախապաշարումներ են թերեւ, բայց ընկերական կեանքն ու յարաբերութիւնները պահպանող նախապաշարումներ են: Ասոնց հարկն՝ իրենց ընդունելութիւնն կ'արդարացնեն հասարակաց խղճին մէջ»:

Այնպէս որ այն յարգելի նախապաշարումները ստանկոխ ընել և միայն սիրոյն տիրապետութեան թողուլ կ'իսը, զայն մղել

է առաքինութենէ մինչեւ ոճրագործութիւն, դիւցազնութենէ մինչեւ նուաստութիւն:

Ուստի ընտանեկան աններող սրբութեան հանդէպ ջատագոյնութիւն մը, աղէկ իմաստասիրութեան մը արդիւնք չէ:

Իրաւ է որ Տիկին Տիւսաբ ընկերութեան և տիրոյ կարգերուն նպատակը կամ աննպատակարժէք մը չյայտներ, բայց անսանձ կերպով մը կը խօսի այն ամէն խնդիրներուն վրայ որոնք իր նպատակը կ'ընդգրկեն:

Տիկին Տիւսաբ կը կուտի աւանդական սովորութիւններուն դէմ, որոնք կը թուին ներկայ մարդկութեան բարոյական կեանքը կազմած ըլլալ, և որոնք ինքն փտած կը կարծէ: Այսպէս Տիկին Սիրայի առ Մայտա ուղղած նամակներէն մէկուն մէջ կ'ըսէ. «Ամստանցէք ժամ յառաջ, սնտախ պատշաճողութեանց մի զոհէք խնդութեան վայրկեանները»: Եւ այս խրատը կու տայ ամուսնացնելու համար երկու սիրելիներ, երկու գերեզմաններ կողովու սիրելիներ, երկու գերեզմաններ կողովու զուտելով, առանց սպասելու որ գէթ քիչ մը անոնց յիշատակը պահուի և անոնց համար զոհողութիւն մը բլլայ:

Ընկերական կարգ ու սարքին մէջ կ'իսը անիրաւուած տեսնելով, բոլոր ուժովը կը մարտնչի այդ անիրաւութեանց դէմ, որոնց-

մով կինը ճնշուած կը տեսնէ ամուսնական պայմանաց ներքեւ. «Ամուսնութեամբ ընտանիք կը կազմուի, ընտանեօք՝ ընկերութիւնը: ... Ամուսնութիւնն ընկերութեան հիմն է... և ամուլից մէջ միաբանութիւնն՝ ընկերային բարեկարգութիւնը կը ձեւացնէ, ինչպէս և բարոյականութիւնը սիրոյ հիմն կը հաստատէ»: Այս խորհրդածութիւնները կը մղեն զինքը հետեցնելու, թէ «Ուր որ սէր չկայ՝ պարտականութեան գաղափարը կայ պարզապէս, և միայն այդ գաղափարը ամուսնական յարկին ներքեւ կը ներկայէ մարմին մի առանց հոգւոյ, այսինքն կենաց կմախքը»: Կը կռուի նիւթական փոխանակութեամբ ամուսնութիւններու գէմ, որոնք անզի կու տան հակառակ բնաւորութեամբ ամուսնորդ զժբազդութեան. զի «ժամանակ կամ բազձանք չեն ունեցած փոխադարձապէս ուսումնասիրելու»: Ասիկայ առիթ կու տայ անզարմանելի զժբազդութեանց, և էրիկ մարդուն «վայլելու անսահման ազատութեամբ» տունէն դուրս կեանք մը անցնելուն, «և նոյն թու նալից բուրումները զկին կ'ազարտէ, կ'ընտելացնէ մուլութեան գաղափարին, ու յետոյ առանց խիղճ ընելու անոր դատաւոր կը կանգնի զայն մուրեքնելէն վերջը»:

«Ընկերային բարուց գոյութիւնը միայն մէկ սեռին բարոյականութեամբն անհնարին է հաստատել, քանի որ երկու սեռից ջանից միութեամբն է և ի նոյն ընտիր կէտ նկրտելով է՝ որ ընկերային գործին գեղեցիկ ամբողջութիւնը կը կազմուի: Որչափ այդ մարդկանց անառակութիւնները բազմաճան՝ նոյն շափով պիտի շատնայ և անպարկեշտ կանանց թիւը, քանի որ երկու սեռերը անընդհատ յարաբերութեան մէջ կ'ապրին»: Այս խնդիրը յաւիտեանական խնդիրն է իրեն համար, որուն շուրջը կը թափառի միշտ կոռոջ համար պահանջելով նոյն իրաւունքները որ արք ունին:

Այս տիրական գաղափարը իր վէպերուն ոգին է որ ի գէպս և յանգէպս կը գործածէ: Հերիզայի արգարացի բանտարկութեան լուրին իբր պատասխան՝ Տիկին Սիրա հետեւեալն կը գրէ. «Ի՞նչ իրաւամբ կը գատապարտեն զինքն՝ օրերն անցնել բանտի մէջ որ իւր զերեզմանն ըլլայ դուցէ ի վերջոյ. ի՞նչ իրաւամբ արք իբրեւ գահիճ կանանց կը հանդիսանան այնպիսի յանցանքի համար, զոր նրենք համարձակապէս զրեթէ¹ անպատիժ

1. Գրեթէ բայց ոչ միշտ: Բաւական զօրաւոր լուսավանութիւն մը անպատիժ չմտալնուն իրենց անբարոյական արարքներուն:

կը գործեն շարունակ: Ո՞վ տուաւ անոնց ազատ գործելու արտօնութիւնն և նոյն ազատութեան համար կինը հարստահարելու այդ բացարձակ կարողութիւնը. ո՞վ տուաւ անոնց այդ իրաւունքը. բնութիւնն. — ոչ, քանի որ երկու սեռից շնորհած է նոյն հանգամանքը, նոյն կիրքերը, նոյն առաքինութիւնները, նոյն մուլութիւններն: (Բայց ոչ անշուշտ նոյն իմացական զօրութիւնը և ֆիզիքական կարողութիւնը. ասոնք ինչո՞ւ կը մտնայ կամ մտնալ կը ձեւացնէ Տիկին Տիւտաբ). ինչո՞ւ ուրեմն ինչ որ արդար կը կարծէ այրն անձին համար՝ ստղտանելի կը համարի երբ հակառակ սեռին կը վերաբերի, և ինչ որ եպերելի ու անարգ կը թուի կանանց մասին՝ նոյնչափ դատապարտելի չէ իւր նկատմամբ: Ինչ որ ընտանեկան սրբութիւնը կը պղծէ՝ ո՞՞՞՞՞ ինչ որ հասարակաց բարքերը կը խանդարէ՝ մարդկութեան նախատինքն է: Ինչ որ մուլութիւն է կանանց համար՝ մուլութիւն է նաև արանց համար, և հետեւանքը թէև տարբեր՝ այ նոյնչափ ողորմելի է, ի վնաս թէ ընտանեկան խաղաղութեան և թէ ընկերական բարոյականութեան»:

Ահա այս լափող և կրծող գաղափար

զինքը կ'ուտէ, և ամէն բանէ աւելի էրիկ մարդուն հաւատարմութիւնը կը պահանջէ, նոյն իսկ անոր պաշտպան և ընդդիմացող տարրերեւան հանելով իր զրքին մէջ: Զոր օրինակ, Տէր և Տիկին Հայնուոր վիճաբանութեան մը կը մատնէ Պ. Դարիհեանի (անբարոյական հարուստ փեսացու) փեսայութեան առիթով, որուն մէջ Պ. Հայնուր ընդդիմախօս մը կը ներկայանայ այն գաղափարներուն որ Տիկին Տիւտաբ արտայայտել կ'ուզէ Տիկին Հայնուոր մը բերնով, որ ի պատասխան արանց ազատութեան ինդիքին կը կռուի և կ'աղաղակէ, թէ «Այո՛, ազատ են, ցորչափ կին մը շունին, ցորչափ փափուկ սիրտ մի խոցոտելու երկիւղը չեն կրեր. բայց նոյն օրէն որ սուրբ մաքուր հոգի մ'իւրենց բազակից կ'ըլլայ, հոգի մի որ իւր երջանկութիւնը կ'որոնէ հաստատապէս սիրելուն և փոխադարձաբար սիրուելուն մէջ, նոյն օրը, կ'ըսեմ, արք կը գազրին ազատ ըլլալէ, նոյն օրը իրենց վրայ կը ծանրաբեռնի՝ որչափ որ կանանց, ամուսնական պարտքը, նոյն օրը վերջ կու տան կենաց ապօրինաւոր հեշտութեանց, ընտանեկան յարկին մէջ ամբոփելու համար իրենց իղձերն ու երագները»: Այս խօքերը վիճաբանու-

թեան մը առիթ կու տան, էրիկ կնոջ մէջ, ուր զխաւոր նպատակը կը կայանայ կնոջ դատին զօրաւոր կերպով արգարացութիւնը երեւան հանելուն մէջ՝ ընդիմախօս տարբերու փաստերն ալ մէջ բերելով և մի առ մի հերքելով: Առանց կատելու ամուսնութիւնը ընկերական կեանքի շիղբ և ոգին «երկու հոգիներու մէջ սուրբ դաշնագրութիւն մը» նկատել, կամ «փոխադարձ անշահախնդիր երազանութիւն մը իրարու երջանկութեան աշխատելու, իրարու ծանրութիւն թեթեւցնելու, զիրար սիրելու», կ'ողբայ այն վիճակը որով այսօր այս ւտարք դաշնագրութիւնը պիղծ առուտուր մը դարձած է:

Հակառակ նոր գաղափարներու սիրահար մը ըլլալուն՝ ապօրինաւոր յարաբերութեանց ծնունդները այնքան լայն նայուածքով մը չի դատեր, ծննդեան օրինաւորութիւնը կարեւոր կը համարի: «Ինչ որ իբրև պարզե կրնան որդիք ընդունիլ ի ծնողաց իւրեանց՝ ծննդեան օրինաւորութիւնն է» կ'ըսէ, բան մը որ պարզե մը կրնայ նկատուիլ և ատոր պակասն ալ ոչ թէ անբաղդութիւն մը:

Այսպէս ընտանիքին կազմութիւնը զխաւոր առանցք մը ձեւացնելով կը մղուի մինչև իսկ ամուսնալուծութեան խնդիրը շօշափելու,

որ սակայն չկրնար վճռաբար լուծել Հայոց համար կանխահաս համարելով զայն: Այս խնդիրը հիմնովին ուսումնասիրուած և ծեծուած տեսնալ կնոջ գառին պաշտպան կին հեղինակի մը զըջին տակ՝ մասնաւոր շահեկանութիւն մը պիտի ունենար, մասնաւոր որ տանեակ մը տարի շանցած իսկ՝ այն խնդիրը կնոջ ազատագրութեան գառին շատ առաջ երեւան կու գար՝ ուժղին և զօրաւոր կերպով, պատրիարքաբանը, մամուլը և ժողովուրդը զբաղեցնելով և վիճաբանութեանց տեղի տալով: Բայց մեր հետաքրքրութեան գոհացումը չտար այն վիճաբանութիւնը որ երկու երիտասարդներու Հրանտին և Երուանդին մէջ, մին իր սիրոյն մէջ բախտաւոր և միւսը զժբաղը կը յուզուի բուն թափով մը:

«Կ'եզրակացնեմ, կ'ըսէ Երուանդ, ոչ ոք կ'ուզէ իւր ընտանեկան բոյնը ցրուել՝ եթէ գծուքի մի վերածուած չէ այն: Բայց երբ բանաւոր պատճառներ կան ամուսնական կեանքն անկարելի ընելու համար, ինչն յամառիլ, պնդել անկարելոյն դէմ, մասնաւոր երբ զակի խնդիր ալ չկայ՝ որով ամեն գոուարութիւն կ'անհետանայ: Տես Երոստիոյ գանազան քաղաքաց մէջ, միթէ ամուսնալուծութեամբ բարբերն աւելի ապականեալ

են: Գուցէ արձակուելու երկիւղը սանձ մ'ալ
 ըլլայ ամուսնական զեղծմանց դէմ: Արդէն
 ամուսնութիւնները սակաւաթիւ են, հետեւ
 ապէս կանայք մեծ շահ չեն ունենար իրենց
 գտած ամուսինը թողլու՝ եթէ բանաւոր պատ-
 ճառէ՝ զրգեալ չըլլան առ այդ»: Այս խօս-
 քերուն կը պատասխանէ Հրանտ.

— «Բայց, Երուանդ, զիտէ որ ամեն
 կանոն, ամեն օրէնք ժողովրդոց բարուց ու
 ճաշակաց համապատասխանելու է: Հայերուն
 բարքերը համեմատաբար մաքուր են տա-
 կաւին, և ընտանեկան կեանքը՝ զոհացուցիչ.
 Ինչո՞ւ ուրեմն զեզ փնտոել հիւանդութեան
 մը՝ որ զեռ սպառնական զիրք մ'առած չէ,
 (բայց վերջապէս հիւանդութիւն մը հիւան-
 դութիւն է, որուն դէմ՝ իր ուժին համեմա-
 սութեամբ կուուելու է: Այսօրուան փոքրը
 վաղ մեծ կրնայ ըլլալ), ինչո՞ւ կուրօրէն հե-
 տելի Երոսպացոց: Շատ բաներ օգտակար
 կ'ըլլան այս ինչ պարագայի մէջ, վնասակար
 դանախու համար ուրիշ առթիւ մի: Եւ նոյնն
 է ամուսնաթողութեան խնդիրն արդ մեզ
 նկատմամբ»:

Ահա վիճաբանութիւն մը որուն եզրակա-
 ցութիւնը պետքը կ'ընդունի ամուսնալուծու-
 թեան, և զեռ հայերու համար կանխաժաման

կը համարի, և ասոր համար՝ հակառակ իր
 դէպ ի ամուսնալուծութիւնը ունեցած հա-
 կամխառութեան՝ որոշ խօսք մը չարտասաներ:

Բայց Տիկին Տիւսաբ թերի կը մտածէ
 այս պարագային, կնոջ խնդիրը յարուցա-
 նողի մը ամէնէն մեծ նպատակներէն մէկն ալ
 պէտք էր ամուսնալուծութիւնը ըլլար, առանց
 անոր՝ սխալ պիտի ըլլայ կնոջ դատը պաշտ-
 պանել. և զարմանալի է որ Տիկին Տիւսաբ
 մէկուս կանխաժաման և հետեւաբար զորձա-
 զրութեան պարագային վնասակար ըլլալը կը
 դաւանի իսկ միւսինը ոչ:

Բայց ժամանակը ուժէ կախեալ է շատ
 անգամ վերջին խօսքը, եկաւ վճռել ընդդէմ
 Տիկին Տիւսաբի, և կնոջ դատը հայ տարրին
 համար մինչեւ այսօր դոյզն կարեւորութիւն
 կամ միտքերը զբազեցնող խնդիր չեղաւ
 երբէք, մինչ ամուսնալուծութիւնը կարեւոր
 խնդիր մըն է, որ Ազգային վարչութեանէն՝
 այսինքն պաշտօնական մարմիններէն սկսեալ՝
 մինչեւ անպաշտօն ամենայնոքին անհատը
 կը հետաքրքրէ և կը զբազեցնէ այսօր: Ա-
 մուսնալուծութիւնը հարկ մըն է, և Տիկին
 Տիւսաբ այդ խնդիրը անժամանակ նկատելով՝
 կնոջ դատին խնդիրը ալ աւելի յետաձգած
 կ'ըլլայ:

«Մայրա»ի երեւումէն յետոյ իր վրայ տեղացած քննադատութիւններուն ի պատասխան՝ կ'ըսէ, թէ «Նոր տեսութիւն մ'որ ընդունուած օրինաց, կարծեաց և սովորութեանց զէմ կը կանգնի, ընդհանրապէս չծառայեր այն դարուն յորում ծնունդ կ'առնու՝ քանի որ մտքերն ըստ բաւականի յարգուած չեն մինչև անոր հանգամանացն հասնելու: ... վստահ եմ որ նոյնը պիտի հանդիպի նաև Մայրայի նկատմամբ, զի ժամանակն և յառաջդիմութիւնը պաշտօն ունին նոր գաղափարները հասունցնելու»: Այս սկզբունքով վարանելու չէր վճռաբար ընդունիլ ամուսնալուծութեան պէտքը, և ապա զային թողուլ այն պէտքին գաղափարներու հասունութեամբ ընդունելութիւնը:

Բայց ասիկա աստիճան մը ներելի է իրեն, որ անդիտակ է ան տառապանքներուն և ցաւերուն՝ որոնք առանց կնոջ խնդիր յարուցանելու պէտքը զգալի ընելու՝ ամուսնալուծութեան պէտքը զգալի բրին:

Ամուսնալուծութեան կարեւոր հարցին առջև այս լուծիւնը, զարմանալի ըլլալով հանդերձ՝ մասամբ արդարացի է անոր անժամանակ ըլլալու դաւանութիւնը, միանգամայն իր դատին հետ, որ հանդէպ անոր ալ

աւելի երկրորդական ըլլալով ալ աւելի անժամանակ կը դառնայ:

Տիկին Տիւսաբ հակառակ այն բուն պայքարին — որ ինչպէս ըսինք՝ իր կրճող որդն է — որով կը պահանջէ տուն և կնոջ հաւասար ազատութիւն, երէք չուրանար կանոնց պարտաւորութիւնը, և անոր մէջ թեքացումը աններելի և միանգամայն եպերելի կը գտնայ: «Երբ կանայք իրենց պարտաւորութեան զգացումը կը կորսնցնեն, այսինքն այն զգացումն կանացի բարձրութեան, մաքրութեան, բարոյական գեղեցկութեան, որով միայն ճշմարիտ կին կը ձեւանայ, երբ այդ զգացումը կը կորսնցնեն՝ մարդկութեան մինչև ամենանուստ աստիճանները կ'իջնան, կը ստեն, կը հնարեն, կը քծնին, կը փայփայեն, ամեն ուրի կ'ընտրեն, ամեն զիմակ կը գործածեն, բաւական է որ իրենց շահախնդրութեան նպաստաւոր միջոց մի գտնեն. նայն իսկ առաքինութիւնը կը կեղծեն անոր հովանաւորութեան ներքեւ իրենց կիրքերը, դաւաղրութիւնները, անօրէնութիւնները քօղարկելու համար: Որչափ կին մի անբարոյականութեան մէջ յառաջանայ՝ նոյնչափ ալ բազմադիմի են հնարքները, ու որ»

չափ միաքը լուրջ ըլլայ՝ նոյնչափ վտանգաւոր են միջոցները»:

Կնոջ այս անկումը, այս սողոսկող հանգամանքը, աւելի ծանր ըլլալ կը թուի կարծես, քան թէ էրիկ մարդոց ամուսնական պարտաւորութեան մոռացումը. վասն զի կինն է ընտանիքին հիմը ու խարխիւրը, մինչ այրը վերին գերիշխան մը, ու հսկող մը միայն:

Տիկին Տիւսաբ իր տիրական գաղափարին՝ կանանց այրերուն իրաւունքները և ազատութիւնը պահանջած ատեն՝ չմոռնար կեանքի պայքարին մէջ արանց ամէնէն մեծ յատկանշական առանձնայատկութիւնն ալ հաւասարապէս պահանջել, այն է ապրուստ հոգալու համար աշխատիլ: Այս գաղափարը բաւական կարեւոր տեղ մը կը զբաւէ իր գործերուն մէջ: «Մայրտա»ի մէջ բաւական երկար կերպով կը խօսի, իսկ «Արաքսիա»ի մէջ բոլոր վէպը այդ առանցքին շուրջը կը գարձնէ, իսկ «Արեւելեան մահռչ»ին մէջ այս խնդրոյն նուիրեալ յօդուածներ կը գրէ:

Տիկին Տիւսաբի համար «ամէն կին որ աշխատութեան առաւելութիւնն ու յարգը կը ճանաչէ, որ կ'ուզէ աշխատիլ անկեղծօրէն, կը գտնայ անտարակոյս գործելու եղանակ մի իւր ընկերական վիճակին, բնականօրէն երկրին

սովորութեանց, բարուց և մանաւանդ յառաջդիմութեան աստիճանին համաձայն: Որչափ ժողովուրդ մը յառաջացած լինի՝ աշխատելու ասպարէզը նոյնչափ կ'ընդարձակի կանանց համար, և ազատ լինելու կամքը կը զօրանայ¹»: Այս խորհրդածութեանց ճշմարտութիւնը անուրանալի է, և ինչպէս որ ճշմարիտ է նաեւ թէ «Աշխատութեամբ ազատութիւնը կը թեթեւանայ, յարաբերական զիւրակեցութիւն մի կը գոյանայ, ամէն մարդ կը սկսի ոյժն յինքն փնտռել, անձը յարգել, բարձրանալ, անկախութեան գաղափարն ունենալ, ազատ մտածել, ազատ գործել, վերջապէս՝ անասուն ըլլալէ զազրելով մարդ ըլլալ²»:

Վերջապէս ամէն մարդ իրեն հետ համամիտ պիտի ըլլայ այս մասին, թէ աշխատութիւնը ուժ մըն է ամէն մարդու համար, և թէ ամէնէն լաւ միջոցը մարդկային անհատականութեան զարգացման և ընկերականութեան բարձրացման. բայց կնոջ առնական զբաղումներով առհասարակ զբաղումը ընկերականութեան հիմը պիտի քայքայէր: Կինը

1. Արեւելեան Մամուլ:

2. Մայրտա:

երբ էրիկ մարդէն տարբերութիւն մը չունե-
 նալու համար, անոր աշխատութիւններուն
 մասնակցէր, և ասով, ազատ խորհիլ, ազատ
 գործել, անկախութեան գաղափար ունենալու
 ձգտումով՝ ընտանիքը պիտի քայքայէ: Հոն
 ուր բարեկեցութիւն մը կայ, հոն ուր այրը
 ապրուստը հոգալու վիճակին մէջն է այլ եւս
 կնոջ աշխատութեամբ ձեռք բերած ապրուստն՝
 ընտանեկան կեանքին անգործութիւնը խան-
 գարելէ զատ ուրիշ օգուտ մը չունի: Կինը
 տան մէջ կրնայ աշխատիլ տնական գոր-
 ծերով և տղոցը խնամք տանելու համար:
 Կինը ամէն բանէ առաջ և ամէն բանէ աւե-
 լի «նախախնամութիւնն է ընտանեկան յար-
 կին, կինը մայր է», ուստի մայրական նուե-
 րական պաշտօնէ շեղելու չէ մինչև այն օրը,
 որ որեւիցէ զիպուած մը շտապէ հոգալ
 իր և իրեններուն ապրուստը: Կինը ամէն
 բանէ առաջ, իր գերին մէջ և ապա այն
 պարագային ուր զոհողութեան վայրկեանը
 եկած է՝ այն ատեն տառապիլ և տոկալ և
 իբաւամբ այ «նով առաւել քան զմայր զիտէ
 սիրել, նով առաւել քան զկին զիտէ տոկալ
 և լռել: Մայր մը իւր որդեկին կեանքն ա-
 զատելու համար մահուան կը զիմազրաւէ.
 կին մը իւր ընտանեաց թշուառ կացութիւնն

սիրովելու համար շուրջը յուսոյ նշոյններ կը
 սփռէ, յուսահատութիւնը իւր անձին համար
 պահելով միայն»:
 Եւ ասիկայ կնոջ ամէնէն մեծ ձիրքերէն

մէկն է, և կինն է որ կարծես ամէնէն լաւ
 կերպով զիտէ տառապանքին առջև՝ ընդլի-
 գիլ և կրել ամէն զոհողութիւն՝ պահելով իր
 անձը և իր շուրջինները: Եւ ահա հոս Տիկին
 Տիւսար անիրաւ գատաստան մը կ'ընէ հայ
 կնոջ նկատմամբ՝ երբ համոզում կը յայտնէ
 թէ, «հայ կինը մասնաւոր համբակութիւն
 մի ունի աշխատութեան գէմ».
 և հոս կը հարուածէ հայ կինը, բուն թափով մը հայ
 կնոջ վերագրելով կարգ մը ստորնացուցիչ
 հանգամանքներ՝ որոնց իրական ըլլալուն հա-
 մոզումը չունինք: Հայ կինը կը գատապարտէ,
 որովհետեւ կ'ըսէ «աշխատութիւնը՝ որով
 մարդս կ'ազուանայ, յարգ չունի հայ կա-
 նանց առջև».
 և հոս կարգ մը խորհրդա-
 ծութեանց իբր հետեւութիւն կ'աւելցնէ թէ
 ընկերութիւնները պէտք է բազմանան, ու
 բոնք յառաջադիմութիւն պատճառելով՝ հայ
 կնոջ անկեալ անհատականութիւնը բարձրաց-
 նեն:

Իր այս համոզումը թէ հայ կինը աւելի
 տրամազիր է նպատաւ ընդունելու քան աշ-

խատելու՝ կը պատկերացնէ Տիկին Վարսա-
մեանի այն բուն ընդհանրութեան մէջ՝ որ
ցոյց կու տայ Արաքսիայի վարժուհիութեամբ
պարուստը հոգալու գաղափարին դէմ:

Եւ հոս օրինակելի տիպարի պատկերը կը
հանէ երեւան, այնպէս ինչպէս կամքով օժտուած
աղջկան մը պատկերին Արաքսիայի վրայ,
որ կը դռնէ «Մեծ ենք ցորչափ մեր աշխա-
տութեամբ կ'ապրինք, զի այնու եղանակաւ
անկախ զիրք մը կը ստանայ մարդն ընկե-
րութեան մէջ ու բարձրայօն կը քալէ: Ըն-
դունող ձեռքը կորագլուխ քալելու գտա-
պարտուած է, և ես, մայր, կը զգամ որ նոյն
օրն որ արժանապատուութեանս վրայ կ'ոխեմ,
նոյն օրէն ես ինքն լինել կը զգործիմ: Եթէ
անձս չյարգեմ՝ նախապատիւ կը գտնեմ
մեռնիլ: Երբ մարդս իւր ընթացքէն դռն է,
ամեն դժուարութեանց կը զիմազրուէ և ամեն
աղէտից կը հանդուրժէ»:

Իր այս գաղափարը՝ աշխատութեամբ
անհատականութիւնը զարգացնելու գաղա-
փարը՝ միակ գաղափարն էր որ մինչեւ ուսմի-
կին (plèbe) մէջ տարածելու պէտքը կը տես-
նայ:

Ռամիկը իր աչքին «նեխտա ցնցոտիքն
է, որ գիշերը զխշտեակ ունի իբրեւ անկողին»

և ցորեկը՝ զանօթութիւնն իբրեւ ընկեր» . որմէ
կը սոսկայ ահարկու սոսկումով մը իբրեւ
գարշահոտ բաղմութիւն մը՝ «որ հացի կը
կարօտի և որ իբարու վրայ կ'ընած՝ գլուխը
կը ցցուէ ուրախ մարդկութեան հանդէպ,
իբրեւ մահաւատ անհեթեթ ուրուական», որմէ
կը սարսափի, երբ այդ «կենդանի
մրուրը գազանաբար դուրս կը ցայտէ, և
ընկերութեան վրայ կը տարածէ բոլոր յու-
սահատութիւնը, լրբութիւնը, անասնութիւնը,
սրտամտութիւնը, զորս անօթութիւնը և աղ-
քատութիւնը պիտի քալի և բարկած էին ժամա-
նակներէ ի վեր»:

Ահա, կը կոչէ, հոս այս «ցնցոտեաց մէջ
աշխատութիւնը մտցնելու է՝ անօթութեան
վերջ տալով», և կը բաղձայ տալ անոր, իւր
էութեան և կարողութեան գաղափարը»:

Արդարեւ ողջամիտ գաղափարներ, որոնք
արդարացի յարգանքի արժանի կ'ընեն զինքը,
և կը գիտնայ այն ուղղապատ և անաչառ
գատաւտաններու համար, որոնք երբեմն
կանացի սրտին զիւրաթեքութեան դէմ կար-
ծես ընդլիզում ~~է~~: Անձնասպանութիւնը՝
հոգեկան տկարութեան այդ խոշոր նշանը՝
«վայրկենական քաջութիւն մը» և մարդը
պզտիկցնող պարտութիւն մը կը գաւանի:

Կ'ատէ վանքը¹ դարձեալ սպանութիւն մը պարունակելուն համար, սպանութիւն մը որ միայն մարմինը կը պահէ տառապանքի, և սիրտը և հոգին կը սպաննէ, և « ուր կամքը, զգացումը ու միտքը շղթաներ կը կրէ » : Որչափ որ կ'ատէ սրտին սպանութիւնը, նոյնչափ և թերեւս աւելի կ'ատէ սրտին յօշատեալ բախանումը, սրտին՝ որ մէկ կեզրոն մը ունենալու է, կ'ըսէ, տիեզերաց մէջ. ուստի բազմակնութիւնը կը նկատէ հակասեան բան մը յնկերական օրինաց, « որ ոչ այլ ինչ կը նշանակէ բայց եթէ սիրտ մի որ բազմութիւ կանանց մէջ մրցման առարկայ կ'ըլլայ » :

Այս գաղափարներով սուղորուած ուղեղ մը, որ նպատակ ունի այս շէնքին վրայ բարձրացնել հիմերը իր վէպերուն, կրնայ իմաստասիրական վիպագիր մը նկատուիլ, և ոչ այլ ինչ. բայց որովհետեւ արտաշրուածիւնն ալ արուեստ մը ունի, ուստի բնական է իր վէպերուն արտադրական արուեստին ձեւը փնտռել և երեւան հանել հոն իբր վիպագիր իր արժէքը :

1. Անշուշտ միջնադարեան վանքը ակնարկել կ'ուզէ :

* * *

Տիկին Տիւսաբ տաղանդ մըն է, որ իբր վիպագիր մեզի կ'երեւայ իբրեւ ստեղծելու կարող միտք մը, ճաշակով և երեւակայութեամբ նաեւ օժտուած, և իբր գրիչ, զգայուն և խոհուն գրիչ մը որուն ընտրած նիւթն ալ պէտք եղածին պէս ձօն է, և որ իր երեք վէպերուն ալ նիւթ կը մատակարարէ, այն է լայն ^{ար} ստումով « Ֆլմինիզմ », որ իր վրայ կը միացնէր նաեւ հայերուն համար նոր ալ ըլլալու առաւելութիւնը :

Իր վէպերը արտաքին հրեւոյթով իմաստասիրական վէպի դասակարգին կը պատկանին, ուր հանճարեղ հեղինակուհին իմաստասիրական տեսութիւններ և իր համոզման համեմատ մեծագոյն ճշմարտութիւններ կը պարզէ հաճոյալի ձեւի մը մէջ :

Բայց խնդիր է թէ յաջողած է նաեւ զօրձագրութեան (exécution) մէջ : Ասիկա խընդիր մըն է, որուն հապճեպով պատասխանել մեծ սխալ մը պիտի ըլլայ, վասն զի գեղեցիկ յատկութիւններու քով, երեք վէպերն ալ ունին նաեւ բաւական մեծ թերութիւններ, որոնց մէկ քանին հեղինակուհի Տիկինն

նոյնիսկ տիրական գաղափարներուն հիմնական սխալներէն ծնունդ կ'առնեն, և երբեմն ալ մասնաւոր նպատակներէն և իր իմաստասիրական գաղափարներէն:

Տիկին Տիւտար փաշա սնած է Ռուսներէք հեղինակներով որոնցմէ մեծապէս ազդուած է, այնպէս որ անոնց ներգործութիւնը իր էջերէն մեծագոյն մասին մէջ կ'երեւայ:

Իր երկերը կրկին հանդամանքով մը օժտուած են, վասն զի թէ վէպ են և թէ իմաստասիրական վարդապետութեանց հաւաքածոյներ, որոնց մտազոյժը և իբր մին միւսին մաս նկատուածը կը վնասէ երկուքին ալ իրական արժէքներուն, այնպէս որ այս իրարու չձուլուած զանգուածը, ցոյց կու տայ տարրեր որոնք իրարու քով գրուած են անշատ անշատ, երկրորդն՝ առաջինին իբր լրացուցիչ:

«Մայտա»ի մէջ մանաւանդ Տիկին Սիրայի իմաստասիրական խորհրդածութիւնները մեծ կապ ու հազորդակցութիւն չունին վէպին հետ և որոնք կարծես աներեսաբար կու գան «ի դէպս և յանդէպս» ընդհատել վէպին թեւը:

Սիրա շատախօս բանդէտ Տիկինի մը սպաւորութիւնը կ'ընէ, որ ֆինոսի խորութիւններէն

ըն Մայտայի հետ ունեցած թղթակցութիւններէն առիթ առնելով, կը խօսի ու կը խօսի, առանց նկատելու թէ տեղի կ'ալ թէ չէ:

Եւ այն Տիկին Սիրան որ Մայտայի վարիչ-խրատուուն է վէպին մէկ ծայրէն միւս ծայրը, հակառակ իր լաւ խորհուրդներուն, տեղ մը շատ անխորհուրդ խրատ մը կու տայ Տիգրանի կնոջ և գաւակին մահուան սուգը յարգելը արհամարհելով և շուտով ամուսնանալ յանձնարարելով: Տիկին Սիրայի սխալ իմաստասիրութիւններէն մէկ զլիսաւորն ալ կրնանք նկատել Հեռքիայի շնորհք գրանելը իր առջեւ. այն Հեռքիային որ իր կերպերուն անձնատուր՝ ամէն ոճիւր անխղճութեամբ կը գործէ և որ ամէն պարկեշտ մարդու սարսափը միայն կրնայ հրաւիրել իր վրայ:

Տիկին Սիրայի իմաստասիրական սեսութիւնները և աւելորդ շեղումներն որոնք վէպը կ'ընդհատէին «Մայտա»ի մէջ հակառակ իրենց կրած քննադատութեանց՝ անոր յաջորդ երկու վէպերուն մէջ եւս կ'երեւան. միայն սա տարբերութեամբ որ այն անգամ իրենց մէջ չեն պարունակելու միայն մէկ իմաստասիրող տիպար այլ պարբերաբար ամէն տիպար կամ տիպարներէն ոմանք իմաստասէր կը գտնան, և կամ հեղինակն է որ ինքն

իր կողմէն կը խօսի և չի թողուր մտածել ու գտնել վէպին պիտաւոր նպատակը և թա-
գուն խորհուրդը:

Տիկին Տիւսաբի երկերուն մէջ ամէն բան բացայայտ է, իր ամէնէն յետին մանրամասնութեան, և ամէնէն պղտիկ պարագաներուն մէջ, որոնցմէ կարելի եղած բարոյական հե-
տեւութիւնները, ինքն կը հանէ հեղինակը առանց խորհրդածել տալու իր ընթերցողնե-
րուն: Բայց այս խորհրդածութիւնները իր ամէնէն տկար կողմերն են, որոնք կու գան ողջել իր երեք վէպերն ալ: Գործողութիւնը հազիւ թէ քայլ մը առած է ահա կը հասնի խորհրդածութիւնը, որ կը բացատրէ և կը տրամաբանէ զայն: Մեծ մասը՝ այս խոր-
հրդածութեանց՝ արդիւններ են վէպին գոր-
ծողութեան որոնք գանդաղութիւն կու տան վէպին, մանաւանդ անոր համար որ կը ծե-
ծեն այնպիսի ինչիւրներ որոնք վէպին հետ առնչութիւն չունին և չեն կրնար ունենալ,
և թերեւս առանձին հատուածներ կրնան կազմել, առանց երբէք վէպի մը մասը կազ-
մելու, որոնցմէ վէպը ազատելով, խիստ թե-
թեւեղած և սահուն պիտի ըլլային իր գործերը:
Իր վէպերուն մէջ անբնական իրողութիւն-
ներու և զիպուածներու բաւական տեղի տը-

րուած է, և իր երեք վէպերու հերոսներն ալ իրականէն առնուած ըլլալուն երեւոյթ չունին.
բայց հիմակ անոնցմէ ամէն մէկը վերլուծելն աւելորդ աշխատութիւն մը պիտի ըլլայ, քանի որ զրքի մը մատենախօսականը գրելու նպա-
տակ չունինք, այլ հեղինակի մը ընդհանուր գիծերը ծանօթացնել:

Իր հերոսներէն ամէնէն ճշմարտամանը՝ թէեւ ոչ բոլորովին ճշմարտաբար՝ Արաքսիան ըլլալ կը թուի, իսկ ամէնէն անճշմարտա-
մանը Մայտան:

Իսկ երկրորդական զէմքերն մասամբ ճշ-
մարտաման ըլլալ կը թուին, թէեւ երեք վէ-
պերուն մէջ ալ միակ իրական և ճշմարտա-
տիպար մը գտնալ գրեթէ անկարելի ըլլայ:

Իր ոճը՝ որ վէպի մը էական մասը կը կազմէ՝ չափազանց ուռուցիկ է և իր ոճին մէջ թատերական բովիւն, և զիւցազնական շեշ-
տով օժտուած են իր զգացումները և միան-
գամայն բացատրութիւնները որ միշտ շատ յստակ չեն, առանց դադրելու սահուն և բա-
նաստեղծական ըլլալէ: Իր ոճը զասականու-
թիւն կը հոտի և հակառակ վէպ մ' ըլլալուն,
և ժողովուրդէն տիպարներ ունենալու, բնաւ
չի պարունակեր նախադասութիւն մը որ աւ-
միկ ժողովուրդ մը կարենայ ըսել՝ որ և է խօսակցութեան մէջ:

Հոս ժողովուրդին ներգործութիւնը կը պակասի և որուն «ինչու» ն արդէն շատոնց ըտինք:

Իր ոճը նկարագրութեանց մէջ զօրաւոր է, որչափ որ տկար էր ժողովուրդը պատկերացնելուն մէջ:

Տեղւոյ մը նկարագրութեան (տեղագրութիւն = topographie) մէջ՝ շահեկան մանրամասնութիւններուն պակասը չնշմարելով, իր նկարագրութիւնները բաւական կենդանի են — առանց բացարձակ ինքնատիպութեան — պատկերացնելու համար տեղ մը, առանց նոյն շահեկան մանրամասնութեանց ճոխութիւնը և բացատրութեանց կենդանութիւնը պահելու. անձերու զիմագրութեան (Prosopographie) և բարանութեան (Ethopée) մէջ, որոնք ձախող են բոլոր վէպերուն մէջ ալ ընդհանրապէս, և յոյժ բացառաբար յաջող:

Նոյնպէս շրջանկա՞ք չէ եղած կամ չէ կրցած ըլլալ Տիկին Տիւսաբ, վասն զի բացարձակապէս տկար է բարբերու ուսումնասիրութեան մէջ, որոնք կարելոր հարկ մըն էին իր վէպերուն համար, որոնք նպատակ ունին կոռելի «Նախապաշարմանց և անխրաւութեանց» դէմ, նպատակ մը՝ որուն հաս-

նելու համար նախ պէտք էր Հայոց ընտանեկան կեանքը ուսումնասիրել և պատկերացընել, սովորութիւնները, նախապաշարումները նկարագրել իրենց ամէնէն գձուձ մանրամասնութեանց մէջ և յետոյ անոնց դէմ կոռել ինքնին երեւան հանելով անոնց անսեղութիւնը և սեթեւեթը: Չկայ իր վէպերուն մէջ պոլսական այնքան տգեղ կողմեր ունեցող բարբերուն վրայ՝ զոնէ մէկ սուր ու խայթող զիտողութիւն մը և ոչ ալ նրբամիտ հեգնութիւն մը:

Արդէն Տիկին Տիւսաբ այնքան գատող ու տրամաբանող միտք մը եղած է որ առ առաւելն յալիտ կրնանք յուսալ իրմէն քան խնտալ: Հեգնութիւնը սուր գէնք մըն է, բայց գատաւորի մը բերնին կամ լուրջ հաւաքման մը մէջ անպատշաճ:

Տիկին Տիւսաբ այդ գատաւորն է, որ իր առջեւ յանցաւոր մը ունի, առիկա այրերն են որոնց դէմ ամբաստանութեան և դատապարտութեան ճառեր ունի, և մեծ վճիռներ: Բայց ասիկա սխալ մըն է, վասն զի գիտնալ պէտք է թէ ռամիկը հեգնութեան ոգւոյն մարմնացումը, և միանգամայն ամէնէն մեծ հեգնողը որ երբեմն ուղղակի հարուածելէ խուսափելով բոլոր հեգնական տարազներու

ներքեւ կը կռօի այն ամէն ազդեցութիւն-
ներու դէմ որոնք իրեն անհաճոյ կը թուին:
Կարծես այս հայ կեանքէն հետեւ զեզերու-
մին համար, Տիկին Տիւսաբ իբր հայ վի-
պասան չունի այնքան մեծ նշանակութիւն
մը, վասն զի իր վէպերէն ոչ մէկուն մէջ
հաւատարիմ նկար մը կայ հայ կեանքէն
որ երեւան հանէ հայուն արժանիքը կամ
զրուծեամբ և համբերատարութեամբ զննել
Հայոց կեանքը, բարքերը, սովորութիւնն-
ըը, նախապաշարունակները, և ասոր համար
չէ կրցած պատկերացնել այդ սովորութիւն-
ները — իրենց տղեղ կողմերով միանգամայն
— որոնք ժողովուրդը կը պատկերացնեն ա-
նոր ուրախութեան, սուգին, տրտմութեան և
վերջապէս կրօնքին բմբռնումը պարզելով:

*
* *

Ահա Տիկին Տիւսաբը իր վէպերուն մէջ,
պատկերացուած որչափ կարելի էր արտա-
բերել այն պատկերէն որ մարդ մը իր զրի-
շով կը գծէ իրեն համար: Եթէ չափէն աւելի
ճանրացանք իր թերութիւններուն վրայ, պատ-
ճառն այն էր թերեւս որ անճնապէս չճան-

չնալով զինքը, իր երկերուն մէջ փնտռեցինք
այն յատկանիշները, որոնք հարկ էր որ ու-
նենար և չունէր:

Ուստի այդ մեղադրանքէն ազատ կը հա-
մարինք մենք զմեզ, և այդ թերութիւններուն
հետ իր առաւելութիւններն ալ պարզելով, կը
հիանանք հանճարեղ կնոջ մը երեակ վէպե-
րուն ամբողջութեան և մանաւանդ այն կամ-
քին համար, որով ինքն առաջինն կ'ըլլար
զարաւոր նախապաշարումը յաղթելով զիրք
մը գրելու, որուն մէջ մանաւանդ իմաստա-
սիրական խնդիր մը կը յուզէր առաւել կամ
նուազ յաջողութեամբ, կամ առաւել կամ
նուազ արդարացի սկզբունքներով առջցուած:

Տիկին Տիւսաբ անցեալ փառք մըն է և
իրաւունք ունի չմոռցուելու թէ ներկային և
թէ ապագային մէջ, որոնց ծառայած ըլլալու
գոհունակութիւնը ունի ամենայն իրաւամբ:

Տիկին Տիւսաբ մին է այն կիներուն ու-
րոնք ամէնէն աւելի իրաւունք ունին վայե-
լելու մեր յարգանքը ու միանգամայն հիա-
ցումը:

Ասոր համար աւելորդ չենք համարիր ի մէջ
բերել իր գործերէն հատուած մը և մի քանի
զեղեցիկ խօսքեր, որոնցմէ առաջինին մէջ
իր լեզուն ու ոճը երեւան ելլալէ զատ իր

համագուման ալ կը պարզուի կնոջ նկատմամբ որուն համար կը կուռի: Այս հատուածը իր գաղափարներուն խտացումը և իր գործերուն առանցքը կրնայ համարուիլ:

Կ Ի Ն Ը

Կինը տկար է կ'ըսուի, լաւ, բայց ՚վ կ'ապացուցանէ թէ այրը տկար չէ: Ինչ եղանակաւ պէտք է որ զինքը դատեմ, և ո՞ր պարագայի մէջ: Այրն անբարոյականութեան մէջ կը շրջի, կ'աղարտի, բայց փոյթ չէ, զի այր է: Ուրեմն այրն ուժեղ է՝ չէ թէ առաքինի հանդիսանալու, այլ իւր սոուլութիւնը զեղծելով:

Ամուսնական հաւատարմութեան ուխտին գրծումը այնչափ անբարոյական ընթացք մ'է կանանց՝ որչափ արանց նկատմամբ: Կենաց ամենափոքր պարագաներու մէջ խոստմնագանցութիւնն անպատուութիւն կը համարուի: Ուտի երկու վիճակակից անձանց հաւատարմութեան նկատմամբ երկուստեք ընդունուած պայմանադրութեան պատասխանա-

տուութիւնը կը պատկանի նոյնչափ կնոջ՝ որչափ իւր ամուսնոյն: Արդե՞ք կանայք ամուսնութեան միջոցին արտօնութիւն աուած են զիրենք խաբելու. անոնց և ոչ մին շնորհած է այս արտօնութիւնը, և սակայն արք և ոչ իսկ փոյթ ըրած են ուխտադրութ հանդիսանալու: Եթէ արք բարոյական ոյժ ունին այն էակին վրայ ալ որ տկար կ'անուանեն, այդ ոյժին նշանը միթէ՞ իրենց խոստմնագանցութեան մէջ պիտի տեսնենք:

Կ'առարկուի միշտ թէ կնոջ անբարոյական ընթացքն աղետալի հետեւանք կ'ունենայ ընտանեաց համար. ես կը հարցնեմ թէ կնոջ յանցաւորութիւնն իւր հետեւանքն է որ կը կազմուի թէ ոչ իբր ուխտադրութ հասարակաց բարուց փնտսելովը: Բայց հասարակաց բարուց ապահովութեան համար արք եւս պատասխանատու են կանանց չափ: Եթէ ի բաց առնունք զաս մի կանայք, որք իրենց սեռին միայն անունը կը կրեն, կինը յինքն ունի մինչեւ զերագոյն աստիճանի արժանապատուութեան զգացումը՝ որով ինքը կը զօրանայ: Ինքն ունի գեղեցկին և վսեմին ճաշակն՝ որով կը բարձրանայ: Կինն իբր պարտուցը զերի կը կատարէ պարտքն, իւր արժանապատուութիւնը հասցնելով մինչեւ

այն բարձր կէտն ուր արք շատ անգամ լուկ իրենց անուաները կը բարձրացնեն :

Կիրնն անկատար կերպիւ ճանչցուած է միշտ, ոչ երբէք գատած են իւր բնութիւնը ըստ ճշմարտութեան, այլ ժամանակին, ոգւոյն, ընկերական վիճակին, ընդունած կըրթութեան և անկէ արտադրուած հետեւանաց, կրից կամ մոլութեանց համեմատ : Սպարտացի կինը չնմանիր արեւելեան կնոջ, ինչպէս Հայաստանցի կիրնն Եւրոպացի չէ, ինչպէս վայրենի կիրնն ալ ոչ արեւելեան է և ոչ եւրոպացի :

Հայաստանցի արի և կրօնասէր կանայք կ'օրհնէին այն Աստուածն՝ որ կենաց փափկութենէն զիրենք զրկելով ամէն տեսակ ազեացից կ'ենթարկէր, և իւր սխտադրուած փոխանակ անոյշ կեանք վայելելու՝ կը մեռնէին ի սէր իրենց Աստուծոյն :

Սպարտացի հայրենասէր մայրն որ կ'ըսէր որդւոյն. « Յաղթէ կամ մեռիր », անշուշտ այդ լեզուն չէր գործածեր շքեղազարդ կանանցին մէջ ուր վայելք կը տեղան և բուրմունք կը տարածուին : Գերի Երուսաղէմը Յուզիպ մի տուաւ :

Լուքրեցիաներու և Բրուտոսներու Հոովմը՝ Կուանելիա մի. Գազդիոյ յեղափոխութիւնն ալ՝ տիկին Ռօլանը և Շարլօթ Քօրտէն :

Վայրենւոյն զաւակը մօր մի ծնունդ չէ արգեօք, և սակայն կը վաճառէ զնա չորաբեկ աչօք, կ'ազատի անկէ իբրև տաղտուկ բեռէ մը :

Սոյս մի քանի օրինակներէն՝ զիւրին է հետեւցնել թէ կինը զանազան երեւոյթներուն երբեք և հակառակ պատկերներ կը ներկայացընէ : Ինչպէս արդի ժամանակներուն գալով կը նշմարենք թեթեւօրիկ կինը՝ իր պճնասիրութեամբ. վաճառական կինը՝ իւր ապրանքով. քաղաքացի առաքինի կինը՝ իւր ընտանեօք. ուսումնական կինը՝ իւր զիբքերով. բարձրաստիճան ազնուական կինն ալ իւր տիտղոսներով : Երբ այսպիսի խտիր մը կայ կանանց բարոյական և ընկերական վիճակներուն մէջ, ո՞ր կարգին կը պատկանին կանանց վերաբերեալ ընդհանուր խորհրդածութիւններն : Արդեօք որոշուած է թէ ո՞ր ձևով, ո՞ր գոյնով փափագելի է որ կինը հանդիսանայ : Ի՞նչպէս կ'ուզեն զինքը տեսնել, տանտիկին՝ թէ ուսումնական, գերի՝ թէ ազատ, ընկերութեան կին՝ թէ քաղաքացի կամ մայր : Յայտնուած է թէ ինչպէս բաղձալի է որ նա ըլլայ . ո՞չ : Կնոջ ընդունած գաստիարակութիւնն ո՞ր նպատակին կը համապատասխանէ, առ ի՞նչ կը ձգտի :

Անոր միտքը կը խանդարեն, սիրտը կը

մուրրցնեն, առանց որ և է հաստատ և ուղիղ սկզբունք և զաղափարներ տալու անձնական կառավարութեան համար, սրով նախապաշար մունքէ կ'առաջնորդուի, և կ'ըլլայ նահատակ մի: Մարդը չըմբռնելով թէ ինչ մեծ ոյժ, կարողութիւն և գործունէութիւն կրնան արտադրել կնոջ բաւականութիւնը մշակելով և զգացումները զրգելով, կը գտասպարտեն զինքը: Բնութիւնը զեղեցիկ և ընտիր հանգամանքով օժտած է կինը, բայց բնութիւնը և օրէնքն այս հանգամանքը խանդարեցին: Ֆիզիքական ոյժն՝ այսինքն անասնական առաւելութիւնը գերի ըրաւ կինը, և օրէնքը հաստատեց ասոր շղթաները:

Իրօք ինչ կ'ըսէ օրէնքը, օրէնքը կնոջ վիզը շուան մի կ'անցունէ, զոր կը սեղմէ և կը թուլցնէ ըստ հարկին: Եւրոպացի ամէնէն քաղաքակրթեալ ազգին օրինաց առջեւ ինչ է կինն, եթէ ոչ ամուսնոյն ստացուածքը: Ոչ նախաձեռնութեան իրաւունք ունի, ոչ կամք, ոչ իշխանութիւն, ոչ ալ բողոքելու թոյլտուութիւն՝ երբ սիրտը կ'արելնի, երբ միտքը կ'ապստամբի:

Ամենայն բողոք յափշտակուած իրաւանցը նկատմամբ՝ ոճիր մ'է. իւր բաժինն է լուսութիւնը: Վայելից մասին այրն իւր վրայ բաց-

արձակ տաւելութիւն, իսկ պատճոյ մասին հաւասարութիւն ունի, մահաւանդ կնոջ համար առաւելութիւն իսկ կայ պատժուելու մասին: Օրէնքը ներուամբ կը շնորհէ արանց մուլութեանց, մինչդեռ կնոջ ամենափոքրիկ յանցանքը կը պատժէ խստիւ: Օրէնքը կը փոխուի զանազան ճիւղերու մէջ՝ կը շնորհեն կամ կը ստնձահարեն ըստ հարկին, բայց կնոջ վերաբերեալ բարոյական սկզբունքը նոյնը մնաց միշտ, այսինքն այրն անձնիշխան, կինն սարուկ:

Այն սկզբունքն, որ Եւրոպական ազատուհին մէջ կը հռչակուին՝ այսինքն ազատութեան և հաւասարութեան սկզբունքները, պարզապէս ահագին բաներ են: Ինչ տեսակ հաւասարութիւն է այդ որ առ ոտս արանց կը դնէ մարդկութեան կէս մասը. ինչ է այդ ազատութիւնն որ կը զրկէ կինը բողոքելու, գործելու, ձեռնարկելու կարողութենէ: Ինչ է այդ ոյժն որ կ'ըսէ արանց «գործէ՛ աներկիւղ, ազատ ես». իսկ կանանց, «Շղթաներդ փայփայէ անմունչ»: Չէ՞ այդ բնութեան ոյժն որ անձին կը յատկացնէ ինչ որ իւր ստացուածքը չէ և կը վայելէ զայն: Ինչ փոյթ իրեն եթէ յափշտակութիւն մ'է ըրածն, ինչ փոյթ այլոց արտասուքն և տառապանքը, և այն ցատուամ որ կը մննչէ ա-

ռանց սակայն ձայնը բարձրացնել կարենալու. զի լռելու պիտի հարկադրեն այդ յանգուզն բերանն՝ ըսելով «Մեզմէ ձայնդ, զի կին ես դու, և չէ տրուած քեզ վայելել ինչ որ մեր առանձին սեփականութիւնն է. խնամէ՛ դաւակնելը, ծառայէ՛ մեր հաճոյից»:

Այս պայմաններու մէջ, այս բարոյական նուաստ ճնշման ներքեւ է, ճնշում որ զկին կ'այլափոխուի, որ մարդիկ կը դատին կանանց բանականութեան, սրտին, կարողութեան, հանգամանաց և կրօնիցն աստիճանը, և կ'արձակեն անոր զէմ աղէտալի վճիռը՝ խնդճ մարդկութիւն:

Երբ Հաւասարութիւնը տիրէ երկու սեռին մէջ. այսինքն վայելից և պատժոյ, աշխատութեան և վարձատրութեան հաւասարութիւնը, այն ժամանակ շղթաները կը ջախջախուին, սուտը կը դադրի և ընկերութիւնը կը շահի հաւասարակշռութեան մէջ ինչ որ կը կորսնցնէ անասնական ոյժերու անհաւասարակշռութեան մէջ, և այդ հաւասարակշռութենէ կ'արտադրի ներդաշնակութիւնը, ներդաշնակութենէն յառաջգիմութիւնն, և յառաջագիմութենէն ճշմարիտ լուսաւորութիւնն, որ մտաւորական և բարոյական ոյժերուն ամբողջութիւնն է:

Գ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ Ի Օ Ս Ք Ե Բ

Հաւատքը կեանք է, մինչ կասկածն՝ երկարատեւ և անզուժ օրհաս մի. անմեղութիւնը հաւատք է, իսկ փորձառութիւնը՝ կասկած:

*
* *

Կեանքը հակապատկերաց շարք մ'է: Գեղեցկաբոյր ծաղկան մօտ որ դէպ երկինք կը նայի՝ կը տեսնես ուրիշ մ'որ դալկահար և գլխիկոր գեախնը կը ծոխ: Կը զիտես մերձ ժպտին արտասուքը, մերձ կենաց մահը:

*
* *

Արք կնոջ գեղեցկութիւնը կը սիրեն, իսկ կինն հօգի մի կ'ուզէ պաշտել:

*
* *

Թշուառութեան՝ ինչպէս գոհունակութեան մէջ՝ որեւէ ընկեր մխիթարութիւն մ'է. առաջին պարագային մէջ կարծես թէ ցաւը կը սփոփի, իսկ երկրորդին՝ կը կրկնապատկուի:

*
* *

Մարդս շատ բարձր հոգի ունենալու է
 երբ ուրիշին ծառայելու կ'աշխատի, մինչդեռ
 իւր սիրտը կու լայ, կ'արիւնի, և ինքն իսկ
 մխիթարութեան կը կարօտի:

*
* *

Ազնիւ հոգիներն ոչ այնչափ ինքզինքնուն
 համար կ'ապրին որչափ այլոց:

*
* *

Ազնիւ հոգիներու հաճոյքն սիրել է, և պա-
 տրանքն անոնց համար մահուչափ դժնդակ է:

*
* *

Սիրտը զարմանալի հակասութիւններ ու-
 նի, որոնց անկարելի է թափանցել:

*
* *

Մնխիդճ մարդիկ կան որք սրտերու հետ
 կը խաղան՝ ինչպէս տղայք իրենց խաղալի-
 ներուն հետ, զորս քիչ ժամանակ վայելե-
 լէն վերջը, կը ջախջախեն մէկ կողմ նե-
 տելով, զնորանորս ստանալու ակնկալու-
 թեամբ:

*
* *

Տղայք կը կարծեն թէ մահն օտարաց
 համար է, և երբէք չեն կրնար ըմբռնել թէ
 մահն իրենց մերձականերուն եւս կրնայ
 մօտենալ:

*
* *

Ստեղծելը ներկան է, հաստատելը ապա-
 դան:

Ս. ՏԻԻՍԱՆ

Ուսուցիչներ Ս. Ա. ՊՅՍՅԱՆ

ՅԱԻԵԼՈՒՍԾ

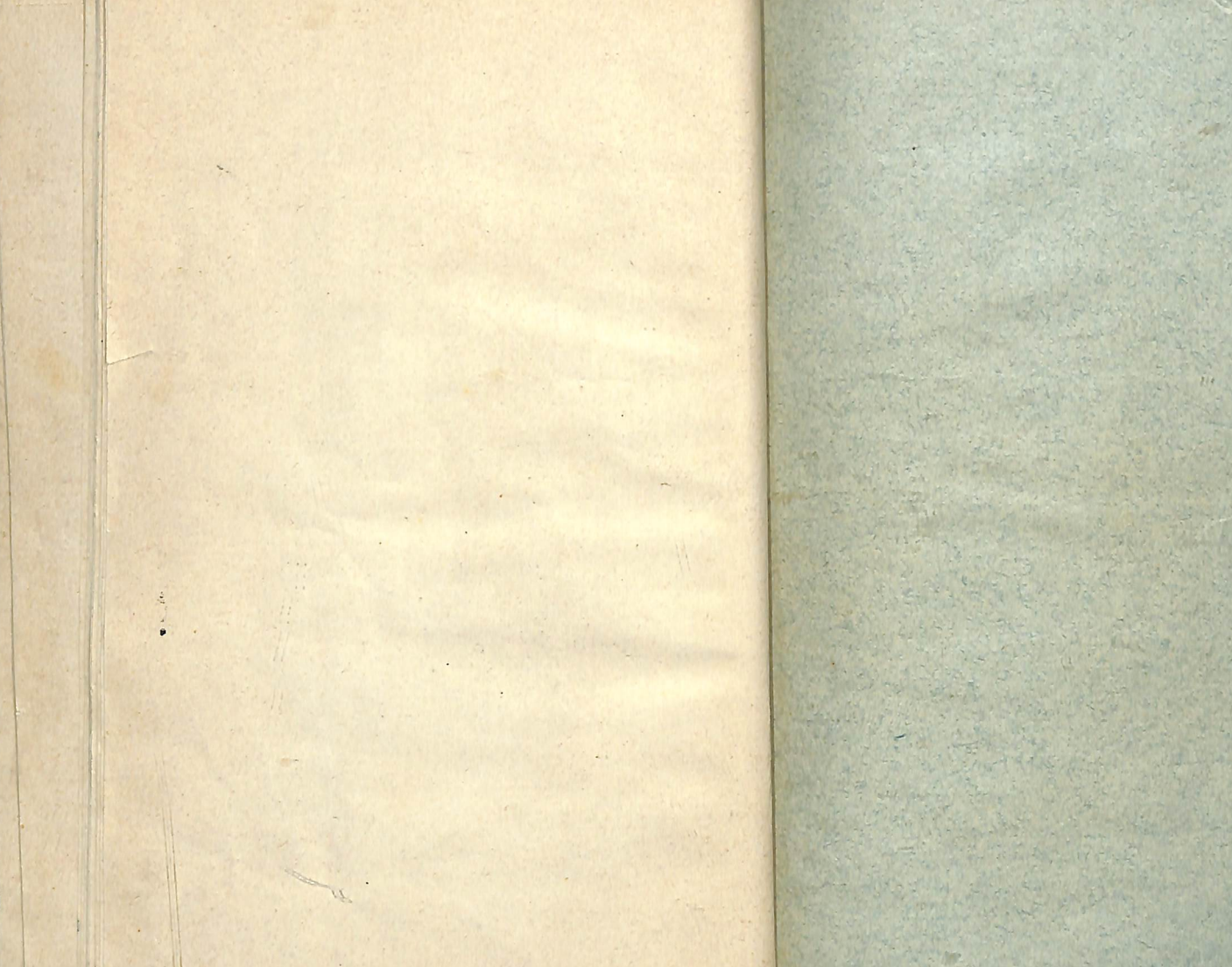
Այս ուսումնասիրութիւնը իր ամէն մասե-
րովը աւարտած էր երբ 16 Յունուար 1901
(Ն. Տ.) մեռաւ Տիկին Տիւսաբ քաղցկեղէ 59
տարեկան հասակին մէջ (Ծնեալ 1841) ձըգե-
լով միայն մէկ որդի մը պ. Էտկառ Տիւսաբ:

Իր յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ
Յունուար 18-ին լատին ծէսով և թաղուե-
ցաւ իր 1891-ին մեռած Տօրին անուն
աղջկանը բովը:

Այս առթիւ ստուգուեցաւ թէ իր ամուս-
նութիւնը կատարուած էր 1871 Յունուար
27-ին, ինչպէս նաև հաստատուեցաւ թէ
«Մայտա»ի Քրանսերէն բնագիրը գոյութիւն
ունի իրապէս ինչ որ մենք վարանումով
կրցած էինք յիշատակել ուսումնասիրութեանս
մէջ¹:

Ասկէ զատ, բարբոսի նոր բլլալով «Ա-
րևելք» կը տեղեկացնէ թէ Տիկին Տիւսաբ
Քրանսերէն յուշագրութիւն մը եւս թողուցած
է, որուն հրատարակութիւնը քանի մը տեսա-
կէտներով յատուկ շահեկանութիւն կրնայ

» 45 » 1	չկրնար	չի կրնար
» 47 » 5	չարտասաներ	չ'արտասաներ
» 49 » 6	չուրանար	չ'ուրանար.
» 49 » 16	կը հնարին	կը հնարեն.
» 50 » 11	չմոռնար	չի մոռնար
» 55 » 7	ընդ վիզել	ընդ վիզել
» 55 » 11	համակրութիւն	հակակրութիւն.
» 55 » 12	տեղած	գիղած
» 55 » 16	անոր իւր	անոր «իւր
» 55 » 20	և կը զգուշանայ	և մարչ կը սքանչանայ
» 55 » 25	ընդ վիզում մըն է	ընդ վիզումներ են:
» 57 » 8	առումով	առումով
» 61 » 25	վէտ մ'ըլլալուն	վէտ մը ըլլալուն
» 62 » 20	չըջանկար	չըջանկատ.





«Ազգային գրադարան»



NL0379616

65.448

